

Latijnse Missen

In deze lijst zijn (tenzij anders vermeld) H. Missen opgenomen waarin de Romeinse liturgie geheel in het Latijn wordt gevierd, zowel volgens de gewone (het Missaal van 1970) als de buitengewone (het Missaal van 1962) vorm van de Romeinse ritus, eventueel met de lezingen en/of de voorbeden in het Nederlands.

Amsterdam:

De Krijtberg (H. Franciscus Xaverius), Singel 446, Iedere zondag: 11.00 uur gezongen H. Mis (1970).
De Papegaai (H.H. Petrus en Paulus), Kalverstraat 58, Iedere zondag: 10.30 en 12.15 uur, iedere eerste vrijdag: 10.30 uur en hoogfeesten gezongen H. Missen (1970).
H. Agnes, Amstelveenseweg 161, Iedere zondag: 11.00 uur gezongen H. Mis (1962), Dinsdag t/m zaterdag: 11.00 uur gelezen H. Mis (1962).
Obrechtkerk (O.L.V. v/d Allerheiligste Rozenkrans), Jacob Obrechtstraat 30, Elke zondag: 11.00 uur H. Mis (1970).
Onze Lieve Vrouwekerk, Keizersgracht 220, Gemiddeld 1x per maand: 11.15 uur gezongen H. Mis (1970). Overige zondagen: B-mis.
Vrijzigeniskerk (H. Marcusparochie), Louis Bouwmeesterstraat 76, Iedere derde zondag van de maand: 10.00 uur gezongen H. Mis (1970).
Assendelft: H. Odulphus, Dorpsstraat 570, Iedere maandag: 10.00 uur gelezen H. Mis (1962).
Beek (Limburg): H. Martinus, Burg. Janssenstraat 9, Iedere zondag: 10.00 uur gezongen H. Mis (1970).
's-Gravenhage: St. Jacobus de Meerdere, Parkstraat 65-A, Iedere zondag: 10.15 uur gezongen H. Mis (1970), (Doorgaans) elke 2e zaterdag van de maand: 10.30 uur H. Mis (1962).
Groningen: St. Jozef (kathedraal), Radesingel 2, Elke eerste zondag van de maand: 9.00 uur gezongen H. Mis (1970), elke tweede en laatste zondag van de maand: 17.00 uur H. Mis (1970).
Haarlem: St. Josephkerk, Jansstraat 43, Iedere zondag: 10.45 uur gezongen H. Mis (1970).
Helmond: Sint Jozefkerk, Tolpost 1, Iedere donderdag: 19.00 uur H. Mis (1962).
's-Hertogenbosch: Sint Janscentrum, Papenhulst 4, Iedere eerste vrijdag: 7.30 uur gelezen H. Mis (1970).
Hilversum: St. Vitus, Emmastraat 6, Iedere tweede zondag van de maand: 11.00 uur gezongen H. Mis (1970). Eveneens op Paaszondag, Hemelvaart en Pinksterzondag.
Hintham: St. Annakerk, Hintham 43, Iedere zondag: 13.30 uur H. Mis (1962).
Leiden: H. Lodenijkkerk, Steenschuur 19, Iedere zondag: 10.00 uur gezongen H. Mis (1970), Iedere dinsdag: 19.00 uur gezongen H. Mis (1962).
Limbricht: H. Salvius, Pastoor Janssenstraat 16, Iedere vrijdag: 19.00 uur gelezen H. Mis (1962).
Maastricht:
Basiliek van Onze Lieve Vrouw Sterre der Zee, O.L. Vrouweplein 7, Iedere zondag: 10.00 uur gezongen H. Mis (1970).
Basiliek van de H. Servatius, Keizer Karelplein 6, Elke 1e vrijdag van de maand: 9.00 uur gezongen H. Mis (1970).

Meerssen: *Basiliek van het H. Sacrament* (H. Bartholomeus), Markt 17A, Iedere zondag: 11.00 uur gezongen H. Mis (1970).

Munstergeleen: St. Pancratius kerk, Kerkstraat, Elke vrijdag: 8.30 uur gelezen H. Mis (1962).

Niel-bij-As (België): *Sint-Michaëlskapel*, Caelenbergstraat 40, Iedere zondag: 10.00 uur gezongen H. Mis (1962).

Nieuwegein: H. Barbarakerk (zijaltaar), Koninginnenlaan 1, Iedere maan-, dins-, donder-, vrij- en zaterdag: 7.30 uur gelezen H. Mis (1962). (Kerk open: 7.15 uur.)

Oosterbeek: *Kapel van het St. Jozefhuis*, Johannahoeve 4, Elke 2e en laatste zondag van de maand en op Palmzondag, Eerste Paasdag, Hemelvaartsdag, Pinksteren en Eerste Kerstdag: 11.30 uur gezongen H. Mis (1970). Zie ook: www.latijnsemis.nl.

Overijse (België): *Het Oude Klooster Maleizen*, Terhulpensteeweg 708, 3090 Overijse, Iedere zondag: 18.00 uur gezongen H. Mis (1962).

Rijswijk: H. Bonifatiuskerk, Van Vredenburgweg 69, Elke 2 weken: 11.00 uur H. Mis (1970).

Schiedam: *Basiliek van de heilige Liduina en Onze Lieve Vrouw Rozenkrans*, Singel 104, Iedere zondag (behalve de laatste zondag van de maand): 9.30 uur gezongen H. Mis (1970).

Stein (Limburg): *Kapel van het Bitter Lijden*, Vaart 1, www.kapelstein.nl. Iedere zondag: 8.30 uur gelezen H. Mis (1962).

Tilburg: H. Margarita Maria Alacoque, Ringbaan West 300, Elke dinsdag: 7.30 uur H. Mis (1962).

Utrecht: *Sint Catharinakathedraal (Vredeskapel)*, Lange Nieuwstraat 36, Elke eerste donderdag: 19.00 uur H. Mis (1962).

Vaals: *Abdij St. Benedictusberg*, Mamelis 39, 6295 NA Lemiers, Dagelijks: 9.30 uur gezongen H. Mis (1970).

Velp: *OLV' Visitatie Kerk*, Emmastraat 18, Elke tweede en laatste zondag van de maand: 11.30 uur (1970). Meer informatie: www.latijnsemis.nl/index.php

Vlissingen: *O.L. Vrouwe Kerk*, Singel 106, enkele keren per jaar H. Mis (1962). Tijden: zie de agenda op <http://tridentijnsvlissingen.blogspot.nl/>

Vught: H. Hartkerk, Loeffplein 1, Elke vrijdag: 9.30 uur H. Mis (1962).

Warfhuizen: *Kluis- en bedevaartkapel van Onze Lieve Vrouw van de Besloten Tuin*, Baron van Asbeckweg 13, Iedere maandag t/m zaterdag: 10.00 uur H. Mis (1962), Iedere zondag: 11.00 uur H. Mis (1962). NB Op de eerste zondag van de maand is er geen H. Mis. Meer informatie: www.beslotentuin.nl/liturgie
Zwolle: *Basiliek van Onze Lieve Vrouw Tenhemelopneming*, Ossenmarkt 40, Doorgaans elke 2e zondag van de maand: 11.00 uur gezongen H. Mis (1970, B-Mis).

Radio Vaticana: Dagelijks: 7.30 uur gelezen H. Mis (1970). Zie www.radiovaticana.va voor radiofrequenties en andere luistermogelijkheden.

Ten geleide

Beste lezer,

Nu het einde van dit jaar in zicht komt, kijken we terug en werpen we een blik op komend jaar. In 2019 hebben we op 11 mei een geslaagde algemene ledendag gehad, met een interessante lezing van Patrick Lateur over H. Ambrosius van Milaan. Recenter was de Dag voor de Latijnse Liturgie van 14 september. Zowel de preek, tijdens de Heilige Mis gehouden door mgr. Hoogenboom, als de lezing, gehouden door musicoloog Thomas Op de Coul, vindt u in dit bulletin terug.

Op de Coul behandelt de liturgie van de kartuizers. Dat is geen voor de hand liggende keuze. De kartuizers leven in afzondering en soberheid. Hun liturgie is niet vol pracht en praal, zoals bij de benedictijnen. Dat maakt de kartuizer liturgie echter schokbestendig. We zien de rijke liturgische traditie van de Kerk goed bewaard, ook na de woelingen van de twintigste eeuw.

Een Kerkvorst die midden in deze woelingen heeft gestaan is paus Benedictus XVI. Een van de grootste projecten van zijn pontificaat was het herstel van de liturgie als rechte lofprijzing aan God. Redacteur Karel Wiecherink beschrijft in het laatste deel van zijn tweeluik hoe Benedictus de deelname aan die lofprijzing voor zich ziet. Dit artikel is het laatste van Karel Wiecherink als vaste redacteur van het Bulletin. Wij danken hem voor vijf jaar dienst en voor zijn hoogwaardige bijdragen.

Met het terugtreden van Karel Wiecherink komt er een plek vrij in de Bulletincommissie. Wie geïnteresseerd is in het versterken van de commissie, kan e-mailen naar vereniging@latijnseliturgie.nl. Meedenken, meewerken en meeschrijven aan het bulletin draagt bij aan het voortbestaan van de Latijnse liturgie.

Dan de vooruitblik. Een handig middel daarvoor is de liturgische kalender, die u in dit bulletin vindt. Komend jaar wil de Vereniging de Latijnse liturgie blijven stimuleren in Nederland en Vlaanderen. Een goed begin is de regionale impulsdag van 15 februari 2020. Die gaat over de spiritualiteit van het gregoriaans. De dag vindt plaats in Sint-Nicolaasga, Friesland. In dezelfde provincie is nu sinds een paar maanden J. de Zwart pr. actief als parochiepriester. Hij heeft een bijzondere weg afgelegd naar de buitengewone vorm en wil die integreren in het liturgisch leven van zijn parochie. U leest een interview met hem in dit bulletin.

De commissie wenst u een Zalig Kerstfeest!

De Bulletincommissie

Inhoud

Ten geleide 01

Homilie 02

Gedicht 05

Lezing over kartuizerliturgie 06

Interview met John de Zwart, pr. 20

Liturgische kalender 22

Benedictus XVI over liturgie (deel 2) 24

Verslag studiedag Vlaamse werkgroep 30

Verenigingsnieuws 31

Adressen 32

Homilie tijdens de Dag voor de Latijnse Liturgie

Preek | mgr. mr. drs. Th.C.M. Hoogenboom, hulpbisschop van Utrecht

De Vereniging voor Latijnse Liturgie hield op zaterdag 14 september in Vleuten haar Dag voor de Latijnse Liturgie. Bij deze gelegenheid vierde mgr. Th.C.M. Hoogenboom de Heilige Mis (gewone vorm) in het Latijn.

De Kerk viert vandaag het Feest van Kruisverheffing. Dit feest is liturgisch gezien een votieffest, dat wil zeggen een feest dat door de Kerk werd ingesteld tot gedachtenis aan een historische gebeurtenis. De liturgische viering van het Feest van Kruisverheffing gaat terug op de inwijding van de Heilig Grafkerk in Jeruzalem op 13 september 335. Daar was in 324 de terugvinding van het Heilig Kruis door de Heilige Helena, de moeder van keizer Constantijn, aan voorafgegaan.

Vandaag zegt Jezus in het Evangelie volgens Johannes: “(...) wanneer Ik van de aarde zal zijn omhooggeheven, zal Ik allen tot Mij trekken.” (Joh. 12, 32) Jezus geeft met deze woorden aan zijn naderende kruisdood de betekenis van verlossing. De Kerk viert het verlossingsfeest van Kruisverheffing heel bewust tegen het begin van de herfst, wanneer de dagen gaan korten. Het kruis wordt ‘verheven’ tegen de machten van de duisternis. Wat menselijk gezien een drama is, wordt in geloof een verlossend heilsgebeuren.

Toen ik als seminarist een pastorale stage liep in het Eemland Ziekenhuis te Amersfoort, trof ik daar op de afdeling interne geneeskunde een doodzieke mevrouw. Tijdens het gesprek dat ik met haar had en waarin zij mij openhartig vertelde over wat zij meemaakte in het aangezicht van de dood, wees ze op het gouden kruisje dat ze om haar hals droeg, keek mij indringend aan en zei toen: “Hij begrijpt mij.”

Sinds de dagen van het Nieuwe Testament geldt het kruis als het teken van heil. Heel de aardse levensweg van de christen, van geboorte tot dood, staat onder het teken van het kruis. Het kruis is het christelijke symbool bij uitstek dat ondanks de secularisatie gelukkig nog op tal van plaatsen in onze samenleving zichtbaar aanwezig is.

Mgr. Hoogenboom tijdens de Dag voor de Latijnse Liturgie.

Het kruis is de samenvatting van de christelijke heils-boodschap en die mevrouw in het Eemland Ziekenhuis waarmee ik sprak bracht dat heel bewust onder woorden. Velen gingen haar daarin voor. De apostel Paulus wil zijn gehoor 'geen enkele wetenschap brengen dan die van Jezus Christus en zijn kruis' (1 Kor. 2, 2). Tegelijkertijd moet worden gezegd dat het kruis als lijdenswerktuig ook een teken van tegenspraak is. Het staat midden in ons leven geplant als we geconfronteerd worden met ziekte en dood, als tegenslagen en teleurstellingen ons treffen, als het noodlot toeslaat.

We vieren het Feest van Kruisverheffing in een tijdsgewricht waarin we getuigen zijn van onvoorstelbaar veel lijden en dood in onze wereld. Door de tv-beelden die ons allemaal op het netvlies staan gegrift, worden we ook geconfronteerd met de vraag van het 'waarom' van al dit kwaad. Is het mogelijk om het mysterie van het kruis ook maar enigszins te doorgronden? "De liturgie vlecht een krans vol poëzie en diepe gedachten om het *mysterium crucis* (het geheim van het kruis)," zegt Pius Parsch in zijn standaardwerk *Het jaar des Heren*. Op het Feest van Kruisverheffing houdt de Kerk ons het nachtelijk gesprek voor van Jezus met Nicodemus, een farizeeër en lid van de Hoge Raad. Nicodemus komt met zijn twijfels in de nacht naar Jezus. In de contrastrijke beeldtaal van het Johannesevangelie: Uit de duisternis waarin de wereld zich nog bevindt, komt Nicodemus naar het Licht dat in de wereld verschenen is. Jezus legt Nicodemus uit dat 'wedergeboorte' uit water en geest een noodzakelijke voorwaarde is om de geheimen van het Rijk Gods te leren kennen.

Het is Johannes er niet om te doen alleen maar duidelijk te maken dat er mensen waren die Jezus wèl en mensen die Jezus niet als de Christus beleden. Johannes wil ons in zijn Evangelie doen begrijpen dat wij in Jezus Christus van doen hebben met de Alpha en de Omega, met de oorsprong, de zin en het doel van ons bestaan. Hij is van boven, Zoon van God, uitgegaan van God de Vader. "Het unieke en geheel eenmalige gebeuren van de menswording van de Zoon van God betekent

niet dat Jezus gedeeltelijk God en gedeeltelijk mens is, noch dat Hij het resultaat is van een vage vermenging van het goddelijke en het menselijke. Hij is waarlijk mens geworden, terwijl Hij waarlijk God bleef. Jezus Christus is ware God en ware mens" (Katechismus van de Katholieke Kerk, nr. 464). Deze geloofswaarheid heeft de Kerk vanaf de eerste eeuwen altijd verdedigd en nog altijd keert zij zich tegen opvattingen, ook van christenen, dat Jezus louter een goede mens was. In Jezus Christus treedt het eindpunt van ons zoeken, ons werkelijke geluk, datgene waarvoor wij geschapen zijn, volledig binnen in onze geschiedenis. Zijn leven, sterven en verrijzen zijn en blijven de maatstaf om ons leven als christenen op zijn juiste waarde te schatten. Jezus is het mensgeworden Woord van God dat ons spreekt over het 'vanwaar' en het 'waartoe' van ons leven in Christus.

Aan de vernedering in gehoorzaamheid aan de wil van zijn hemelse Vader tot aan de dood aan het kruis, waarover de prachtige hymne van de Filippenzenbrief vandaag spreekt, beantwoordt Christus' verheffing. "Daarom heeft God Hem hoog verheven en Hem de naam verleend die boven alle namen is (...)." (Fil. 2,9) Wie zich naar het voorbeeld van de Heer vernedert, trekt Hij tot zich in zijn verheffing (vgl. Joh. 12, 32). Het Johannesevangelie borduurt hierop voort: Jezus gaat in gehoorzaamheid aan de wil van Zijn hemelse Vader zijn uur tegemoet; het uur van de volle openbaring van wie Hij is, het uur van Zijn verheerlijking. Dit uur is het uur waarop de Mensenzoon zoals Hij vandaag zegt "omhooggeheven zal worden", een uitdrukking die in één grandioze blik zowel Jezus' kruisdood als zijn verrijzenis en hemelvaart, de opgang naar zijn hemelse Vader omvat.

Welbeschouwd wordt het begrip 'verhoging' door de evangelist Johannes in twee betekenissen gebruikt. In de eerste plaats betekent het, zoals in de Handelingen van de Apostelen (2, 33; 5, 31), de verhoging aan Gods rechterhand. Johannes echter verstaat het begrip 'verhoging', zoals de vergelijking met de oprichting van de bronzen slang (Num. 21, 4-9) bewijst, als de verhoging van Jezus aan het kruis. 'Verhoging' kan beide

Homilie tijdens de Dag van de Latijnse Liturgie

genoemde betekenissen hebben omdat de verhoging van Jezus naar de hemelse heerlijkheid gaat via de verhoging aan het kruis. De verhoging van Jezus tot Zijn hemelse Vader door het kruis op Golgotha en de oprichting van de koperen slang aan de paal in de woestijn vloeien samen in die zin dat in beide gevallen een voor aller ogen zichtbaar en daarbij ook aan allen redding brengend heilsteken wordt opgericht.

Volgens de Joodse traditie bracht niet de bronzen slang redding aan de ongelukkigen die in de woestijn slangenbeten hadden opgelopen, maar het opzien ernaar tezamen met het geloof in de heilsbrengende belofte van God. Diverse vroegchristelijke schrijvers hebben in het verhaal van de bronzen slang een voorafbeelding van Christus' kruisdood en het daardoor door Hem volbrachte verlossingswerk gezien. De zending van zijn eniggeboren Zoon, die in zijn verhoging haar voltooiing vindt, is een daad van God liefde jegens ons mensen, omdat Hij niet ons verderf maar onze redding wil. In het geloof aan de Zoon van God verkrijgt ieder mens de mogelijkheid om het eeuwige leven te verwerven.

De 'verhoging' waar het boek Numeri van spreekt, verstaan in de zin van het Johannesevangelie, overwint het kwaad van de slang. Van de slang in het boek Genesis, via de bronzen slang in het boek Numeri naar de verheffing van onze Heer aan het kruis in het Johannesevangelie loopt één ononderbroken rode draad van ons geloof: dat de macht van God sterker is dan die van het kwaad en dat het van God gegeven leven sterker is dan de dood.

Voor Johannes kan het kruis niet losgemaakt van de verrijzenis en de hemelvaart van onze Heer. In het Johannesevangelie houdt het omhooggeheven worden van de Heer aan het kruis, tegelijkertijd ook zijn verheffing en verheerlijking aan de rechterhand van de Vader in. Het kruis verwijst aldus naar contrasterende realiteiten. Enerzijds brengt het kruis het kwaad aan het licht en anderzijds openbaart het dat God door het kruis heeft getriomfeerd over de heerschappijen en de machten van kwaad en dood (vgl. Kol. 2,15).

In de liturgie van Goede Vrijdag wordt het overwinnend en verlossend lijden van onze Heer Jezus Christus tot

uitdrukking gebracht wanneer het kruis waaraan de Heer heeft geleden in processie in de kerk wordt binnengedragen, ten aanschouwen van het volk omhoog wordt geheven en door de gelovigen wordt vereerd. De kruishymne *Vexilla Regis* brengt heel treffend tot uitdrukking dat het kruis bovenal een teken van onze vaste hoop is:

*"Des konings vaandels gaan vooraan / 't geheim des kruises
grijpt ons aan, de Schepper is 't van al wat leeft / die aan het hout
gehangen heeft.*

*Ik groet u, kruis, want gij slechts zijt / mijn hoop in deze
lijdenstijd. / Geeft vrolijkheid wie u vertrouwt, / genade, wie zijn
kwaad berouwt."*

Nu wij op het Feest van Kruisverheffing de eucharistie vieren, dragen wij als gaven naar het altaar niet alleen de schaal met brood en de beker met wijn, maar daarmee verbonden ook ons zwoegen en lijden omwille van het evangelie. "Bidt broeders en zusters, dat mijn en uw offer aanvaard kan worden door God, de almachtige Vader." Deze zo korte uitnodiging van de celebrant voor het gebed over de gaven geeft levenslang stof tot overweging: Met Christus' offer mogen wij verenigen al hetgeen wij aan lijden en beproeving doorstaan om Zijn toegewijde getuigen in de wereld te zijn.

In dat verband wil ik met u nog even terugkeren naar mijn gesprek met die mevrouw in het Eemland Ziekenhuis in Amersfoort. Mijn bedoeling was het om die vrouw in haar lijden te sterken en te troosten. En ik hoop dat dat is gelukt. Zeker is in ieder geval dat ik, toen ik aan het eind van de ontmoeting afscheid nam van haar, zelf gesterkt en getroost was door het krachtige geloofsgetuigenis van deze vrouw. Het getuigenis dat ze zich in haar lijden en in het aangezicht van de dood verenigd wist met de gekruisigde en verheerlijkte Heer die haar begreep en op wie zij al haar vertrouwen stelde.

Bidden wij in deze viering van de eucharistie op het Feest van Kruisverheffing dat wij ons mogen laten omvormen in Christus. De Gekruisigde die ons naar zich toetrekt. Degene die ons door Zijn Pasen met zich meetrokt door de dood heen naar het nieuwe en eeuwige leven. Amen.

Stilte van Kerstmis

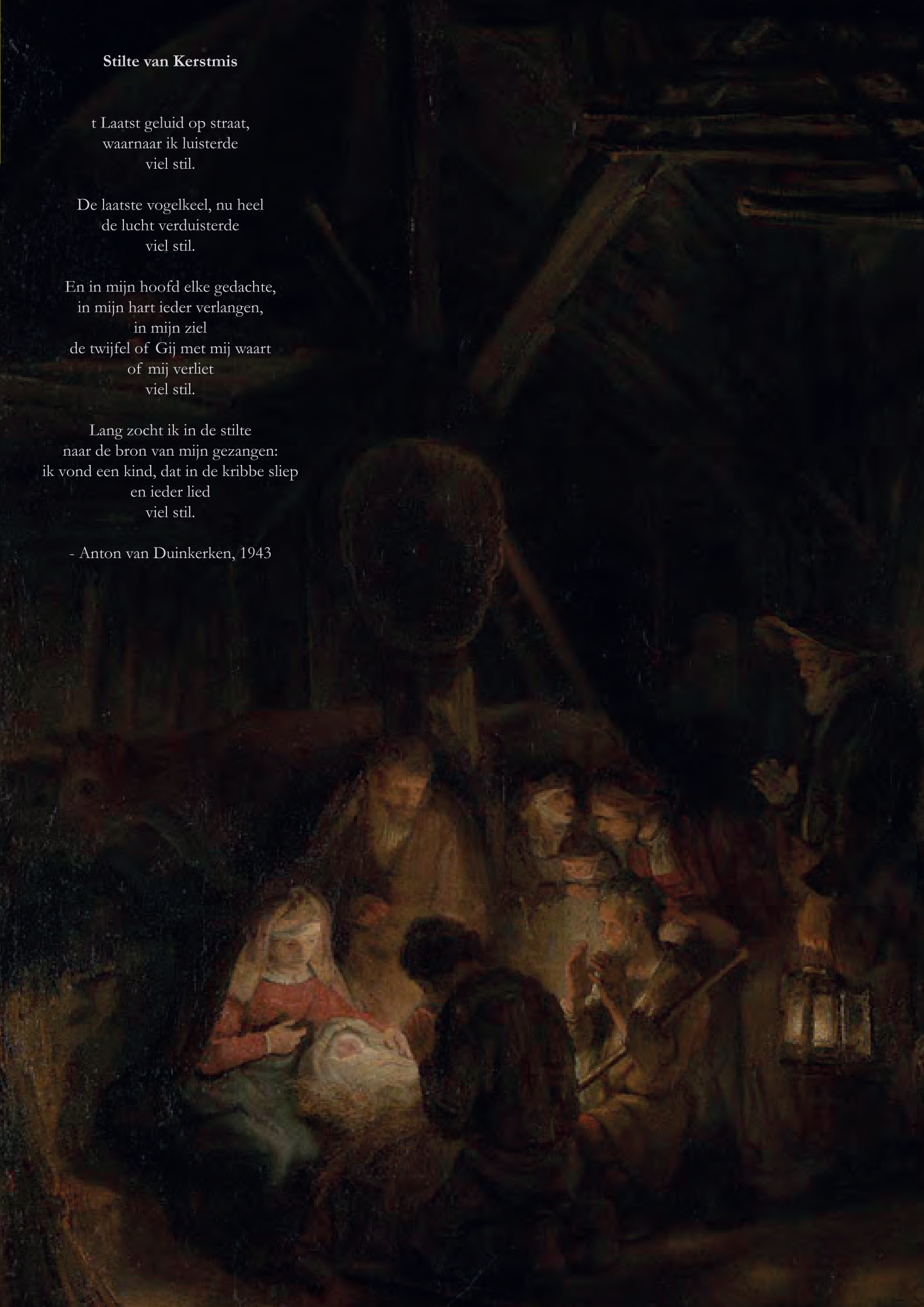
t Laatste geluid op straat,
waarnaar ik luisterde
viel stil.

De laatste vogelkeel, nu heel
de lucht verduisterde
viel stil.

En in mijn hoofd elke gedachte,
in mijn hart ieder verlangen,
in mijn ziel
de twijfel of Gij met mij waart
of mij verliet
viel stil.

Lang zocht ik in de stilte
naar de bron van mijn gezangen:
ik vond een kind, dat in de kribbe sliep
en ieder lied
viel stil.

- Anton van Duinkerken, 1943

Stabiliteit en verandering in de kartuizerliturgie

Lezing tijdens de Dag voor de Latijnse Liturgie | Tekst: Thomas Op de Coul, musicoloog

Inleiding

In september 1973 kreeg de Duitse liturgiewetenschapper Hansjakob Becker een kaartje van een Nederlandse kartuizer monnik, Cornelius Lambres. In het kaartje stond te lezen: “In onze Mis zal je nog nauwelijks een spoor van de oude kartuizer-rite vinden, maar des te meer de Aggiornamento-furie van Padre Bugnini. Met het officie gaat het nog iets beter, maar de uit de zelfde hoek opgelegde enorme arbeid daar aan is nog bezig, en smeedt ons eenvoudige en beschouwende gebed om tot hoofdbreken over ontelbare teksten in meerdere lectionaria. Protesten van de leiding van onze Orde waren zinloos, en zo geven wij ons maar over, terwijl we proberen enige rust te bewaren.”

Ook de kartuizerorde ontsnapte dus niet aan de hervormende golven die uitgingen van het Tweede Vaticaanse Concilie. En dat voor een orde die zich graag voorstaat op het motto ‘Cartusia numquam reformata, quia numquam deformata’, ofwel ‘nooit hervormd, want nooit misvormd’. De invloed van deze formule is enorm: er wordt, ook in wetenschappelijke publicaties, regelmatig van uit gegaan dat er in de geschiedenis van de kartuizerorde eigenlijk maar weinig veranderd is. Maar de werkelijkheid blijkt ook in dit geval weerbarstiger en veelkleuriger.

1. Een korte geschiedenis van de orde

Ongeveer negenhonderd jaar vóór het hiervoor gememoreerde kaartje werd verzonden, bevond de heilige Bruno van Keulen (1030-1101) zich in de Franse plaats Reims – en ook hij bevond zich in een bijzonder onrustige situatie.

Kort voor 1030 in Keulen geboren ging hij al in 1045 naar Reims, waar hij een succesvolle opleiding en carrière doorliep. Hij werd kanunnik, werd vermoedelijk priester gewijd en werd uiteindelijk het hoofd van de kapittelschool van de kathedraal in Reims. In deze functie groeide zijn faam en hij had onder meer de latere paus Urbanus II onder zijn leerlingen. Maar het waren in die tweede helft van de elfde eeuw vooral ook moeilijke tijden, met heftige

De spreker: Thomas Op de Coul

strijd rond de investituur en simonie. Bruno kreeg in 1069 te maken met de corrupte aartsbisschop Manassès de Eerste. Bruno maakte deel uit van een groep kanunniken die de aartsbisschop openlijk van simonie beschuldigde. Dat was genoeg reden om in 1076 de stad te ontvluchten. In 1080 werd de aartsbisschop definitief uit zijn ambt gezet. Het kapittel in Reims zag in Bruno de ideale opvolger, maar die had intussen andere plannen.

Met enkele metgezellen had hij Reims definitief verlaten om de eenzaamheid op te zoeken. Via het plaatsje

Molesmes, waar de kiemen voor de cisterciënzerorde al opkwamen, trokken ze naar Zuidoost-Frankrijk. Ze zochten bisschop Hugo van Grenoble (1053-1132) op, ook een leerling van Bruno. Die bracht hen in de zomer van 1084 naar een woeste vallei in de Franse alpen, waar zij als kleine gemeenschap van kluizenaars samen gingen leven. Dat zou de latere Grande Chartreuse worden, het moederklooster van de kartuizer orde. Bruno had echter niet het doel om een nieuwe orde te stichten en wilde slechts een teruggetrokken leven als kluizenaar leiden. Bruno heeft dan ook nooit een Regel opgesteld.

Het groepje kluizenaars dat samen met Bruno in de Alpen leefde, werd al snel bekend en kreeg groepjes volgelingen, die ook in klein verband samenleefden in dezelfde omgeving. Pas zo'n veertig jaar later, rond het jaar 1125, vroegen die gemeenschappen om richtlijnen vanuit de groep van de Chartreuse. Op dat moment was Bruno alweer vijfentwintig jaar dood en zijn vijfde opvolger, prior Guigo (1083-1136), stelde de richtlijnen op. Die kregen niet de vorm van een Regel, maar van 'Gebruiken', ofwel 'Consuetudines'. Dit document vormde de basis voor de verdere wetgeving tot op de dag van vandaag.

In de eeuwen hierna groeide de kartuizerorde, hoewel niet zo spectaculair als de cisterciënzers. Vanaf de twaalfde eeuw ontstonden er in Europa elke eeuw enkele tientallen kartuizerkloosters, met een opvallende groei in de veertiende eeuw. Vanaf de zestiende eeuw nam de groei van de orde echter sterk af, en zij leed zwaar onder de Reformatie. Vele kartuizerkloosters werden gesloten en geplunderd. De achttiende eeuw was zo mogelijk nog zwaarder, toen keizer Jozef de Tweede alle contemplatieve kloosters wilde sluiten – en de Franse Revolutie deed de nekslag uit. In de negentiende en twintigste eeuw werden er weer enkele Franse kartuizerkloosters in gebruik genomen, maar het aantal kartuizerkloosters is sindsdien altijd klein gebleven. Op dit moment zijn er wereldwijd zestien kartuizerkloosters voor mannen en vier voor vrouwen.

2. Liturgie: algemene kenmerken

Als we nu naar de rol van de liturgie in de kartuizerorde kijken, is de constante factor dat die door de eeuwen

H. Bruno van Keulen, geschilderd door Girolamo Machesi (ca. 1525).

heen gekenmerkt wordt door eenvoud en soberheid. Zeker voor de beginperiode zou je kunnen zeggen dat de liturgie, in de gebruikelijke zin van dat woord, een vrij kleine rol speelde. Enkele aspecten hadden hier invloed op.

Ten eerste zagen we dat de eerste gemeenschap in de Chartreuse klein was: Bruno was met slechts een handvol metgezellen naar Grenoble afgereisd. Waar ze hun liturgie ook vandaan haalden, heel uitgebreid konden ze de liturgie met zo'n groep niet vieren. En dat zou bovendien eeuwen lang zo blijven, want de kartuizers hebben altijd aan vrij kleine gemeenschappen vastgehouden. Dit in contrast met, bijvoorbeeld, de enorme kloosters van Cluny en ook de cisterciënzers.

Ten tweede lag de nadruk van het kartuizerbestaan op het kluizenaarsleven, en niet op het gemeenschappelijk leven. Dit komt ook tot uitdrukking in de typische kartuizer architectuur, met aparte cellen voor de monniken. Dat waren feitelijk kleine huisjes, los van elkaar geplaatst,

Stabiliteit en verandering in de kartuizerliturgie

verbonden door een kloostergang. Een groot contrast, wederom, met de benedictijnen en cisterciënzers, die nog eeuwenlang samen in grote slaapzalen overnachtten.

Ook de gemeenschappelijke liturgie nam dus een bescheiden rol in. Wat betreft het officie werden alleen de metten en lauden, direct achter elkaar, en de vespers, samen in de kerk gezongen. Alle andere getijden werden door de monniken apart in hun kloostercel gebeden. De Heilige Mis werd bovendien enkel en alleen op zon- en feestdagen gevierd. Dit is zeer opmerkelijk in de late elfde en vroeg-twaalfde eeuw, toen de dagelijkse Mis al lang en breed in zwang was geraakt. Het concrete gevolg voor de kartuizers was dat ze in hun vroege bestaan op weekdays slechts twee keer per etmaal samen kwamen in de kerk – zoals gezegd voor metten plus lauden en de vespers.

Op zon- en feestdagen werd het gemeenschappelijke leven benadrukt: zoals gezegd werd dan de Mis gevierd en bovendien werden nu wel alle getijden samen in de kerk gezongen, met uitzondering van de completen. Ook werd er op zon- en feestdagen samen gegeten, terwijl de monniken op weekdays ook apart in hun cel aten.

Kortom: op weekdays leidden de kartuizer monniken nadrukkelijk een kluizenaarsleven, op zon- en feestdagen leidden zij meer een 'regulier' monnikenleven. Het kluizenaarsleven, met dus een relatief kleine rol voor de liturgie, werd nog verder benadrukt door een opvallend kleine heiligenkalender. Zo werd het aantal feestdagen tot een minimum beperkt.

Naast de invloed van kleine gemeenschappen, een nadruk op het kluizenaarsleven en een kleine heiligenkalender was er nog een vierde aspect dat de liturgie nog verder versoberde. De kartuizers hebben

namelijk wat betreft de gregoriaanse gezangen vrijwel alle gezangen op niet-Bijbelse teksten uit de liturgische boeken weggelaten. Dit zorgt met name voor een volstrekt uniek antifonale, met de gezangen voor het officie. Zeer opmerkelijk is alleen al het feit dat er in de eerste decennia bij de kartuizers vermoedelijk geen hymnes hebben geklonken. Bij de misgezangen waren het vooral de Alleluia's die het moesten ontgelden, omdat daar relatief de meeste niet-Bijbelse teksten in voorkwamen. De kartuizers brachten het repertoire van Alleluia's terug tot ongeveer zestig.

De soberheid van de liturgie werd nog verder benadrukt door muzikale terughoudendheid. De verzen bij het offertorium werden weggelaten. Het ordinarium van de Mis werd beperkt tot drie Kyrie's, één Gloria, één Sanctus en één Agnus Dei. Processies vonden niet plaats, óók niet met Maria Lichtmis en Palmzondag.

Tot slot werd wat er overbleef van het gregoriaanse repertoire ook op een bescheiden manier ten uitvoer gebracht. Er was geen

schola: in principe zongen alle monniken de gezangen mee als ze dit konden, óók de verzen bij het Graduale en het Alleluia. Verder zijn instrumenten in de liturgie tot op de dag van vandaag verboden.

Enkele algemene woorden over veranderingen in de kartuizerliturgie. De kartuizers staan zoals gezegd bekend om hun weersin tegen verandering. Desondanks zijn er zaken veranderd, en meestal zonder directe druk van buitenaf. Ten eerste werd de Heilige Mis al vrij snel tóch dagelijks gevierd: dat was het geval vanaf rond 1200, dus zo een eeuw na het begin van de orde. In de veertiende eeuw werden priestermonniken bovendien geacht ook dagelijks een privémiss op te dragen. Ten tweede groeide de kalender door de eeuwen heen aanzienlijk, hoewel niet heel

H. Bruno van Keulen en zijn zes kompanen in een kartuizerklooster. Rechts zien we H. Hugo van Châteauneu, leermeester van Bruno, die de vestiging van de gemeenschap in zijn bisdom Grenoble toeliet. Schilderij van Francisco de Zurbarán (circa 1655).

snel. Ten derde ging men eerdere principes geleidelijk aan loslaten. In de loop van de twaalfde eeuw werden hymnes toegelaten en ook processies gingen plaatsvinden, zoals voor Corpus Christi.

Een vierde verandering was bijzonder ingrijpend. De kartuizers zongen traditioneel, net als de benedictijnen, de metten en lauden aan het einde van de nacht, zodat de lauden startten bij het krieken van de dag. Aan het einde van de zestiende eeuw hebben ze de metten en lauden gezamenlijk naar voren geschoven, zodat ze vóór middernacht beginnen en zo'n twee uur later eindigen. Vanaf dit moment hadden de kartuizers de intussen karakteristieke gebroken nacht. Kartuizers slapen van grofweg half acht tot elf uur 's avonds, en van ongeveer twee tot zes uur 's ochtends. De vijfde verandering is de grootste, namelijk die naar aanleiding

van het Tweede Vaticaans Concilie: daarop kom ik hieronder nog uitgebreid terug.

3. Het officie

Het kartuizer antifonale, het gezangboek voor het officie, met daarin de antifonen voor bij de psalmen en de responsoriën voor bij de lezingen, heeft onderzoekers lang in verwarring gebracht. De ordening van de gezangen door het jaar is dermate anders dan in andere tradities, dat men het kartuizer antifonale wel 'chaotisch' heeft genoemd. Intussen is gebleken dat het tegenovergestelde het geval is. De Duitse liturgiewetenschapper Hansjakob Becker – aan wie het kritische kaartje was gericht dat ik aan het begin van deze lezing citeerde – heeft ons beeld van dat antifonale volledig omgegooid. Tegelijk heeft hij met zijn onderzoek ook aangetoond in welke hoek wij

Stabiliteit en verandering in de kartuizerliturgie

het moeten zoeken als we willen ontdekken waar de kartuizers door beïnvloed werden.

De sleutel voor zijn onderzoek was het feit dat de kartuizers vrijwel alle niet-Bijbelse gezangen uit hun liturgie hebben verwijderd. Hun antifonale is dus vrijwel geheel gevuld met gregoriaanse gezangen op Bijbelteksten. Dit is op zichzelf al een enorme ingreep geweest, aangezien het officie traditioneel veel meer niet-Bijbelse teksten bevat dan de gezangen voor de Mis. Hansjakob Becker vroeg zich nu af hoe de kartuizers deze Bijbelse gezangen hadden geordend. Hij heeft op een rij gezet welke gezangen er op welke dag gezongen werden, met ernaast de herkomst van de teksten in de Bijbel.

Hansjakob Becker richtte zijn aandacht vooral op de responsoriën in de metten. U ziet in Tabel 1 hoe de metten er bij de kartuizers uitzagen. Hun metten zien er in principe net zo uit als bij andere benedictijner kloosters in de Middeleeuwen. Naast deze monastieke vorm van de metten is er ook een seculiere, kathedrale vorm van de metten. Er zijn allerlei verschillen tussen die vormen. Het opvallendste verschil zien wij bij die responsoriën. In kloosterlijke metten zijn dat er steeds vier, aansluitend bij de vier lezingen. In de kathedrale metten zijn dat er drie. Dit verschil bleek cruciaal bij de analyse van de kartuizer responsoriën.

U ziet in Tabel 2 de teksten van de responsoriën voor Epifanie. Het is duidelijk dat de teksten geordend zijn naar hun positie in de Bijbel, van Numeri, via de Psalmen en Jesaja naar Mattheus en Lukas. Ook teksten uit één Bijbelboek zijn netjes geordend: achtereenvolgens psalm 71, 94 en 117 enzovoort. Het bleek dat dit principe van ordenen overal zo te vinden was.

Belangrijker was waar die ordening werd onderbroken. Dát gebeurde namelijk toch ook regelmatig en opvallend genoeg steeds bij het vierde responsorie van elke nocturne. In Tabel 2 ziet u ook de responsoriën voor Septuagesima, waar de reeks responsoriën op tekst uit Genesis op drie plaatsen wordt onderbroken. Zoals gezegd zag Becker dat alle onderbrekingen van de ordening steeds op deze plaatsen gebeurde. Dit kon volgens Becker niets anders zijn dan een consequente ingreep in een bestaande ordening en dus een latere historische ontwikkeling. Hiermee heeft Becker licht kunnen werpen op de vroegste geschiedenis van

Tabel 1. Kartuizer metten op zondag

Opening

Openingsvers + Psalm 3

Invitatorium: psalm 94 + antifoon

Hymne

Nocturne I

6 psalmen + 6 antifonen

4 lezingen + 4 responsoria

Nocturne II

6 psalmen + 6 antifonen

4 lezingen + 4 responsoria

Nocturne III

3 kantieken + 3 antifonen

4 lezingen + 4 responsoria

Te Deum

Evangelie

Tabel 2. Responsoriën in de metten voor Epifanie en Septuagesima

Epifanie

1) Num. 24:17-18

2) Ps. 71:10

3) Ps. 94: 6-7

4) Ps. 117:26-27

5) Jes. 60:1

6) Jes. 60:1-2

7) Jes. 60:6

8) Mat. 2:1-2

9) Mat. 2:9-10

10) Mat. 2:10-11

11) Mat. 3:16-17

12) Lk. 3:21-22

Septuagesima

1) Gen. 1:1.27.26

2) Gen. 2:1-2

3) Gen. 2:7

4) Ps. 23:1

5) Gen. 2:15

6) Gen. 2:18

7) Gen. 2:21-23

8) Ps. 24:1-2

9) Gen. 3:8-9

10) Gen. 3:19

11) Gen. 3:22

12) Gen. 25:7

het kartuizerofficie. Kort gezegd: die metten hadden oorspronkelijk negen lezingen en negen responsoriën. Later is dit omgevormd naar een monastieke, benedictijnse vorm, met twaalf lezingen en responsoriën. Becker schetst die vroegste ontwikkeling als volgt.

Bruno was, net als zijn gezellen, als kanunnik het kathedrale officie gewend. Gezamenlijk gingen zij richting Grenoble, met het verlangen om als kluizenaar

De Grande Chartreuse, het moederhuis van de kartuizerorde. H. Bruno van Keulen stichtte dit klooster in 1084.

in groepsverband te leven. In 1084 vestigden zij zich in de bergen van Chartreuse, met de essentiële liturgische boeken. Net als vele vergelijkbare groepen in de elfde en twaalfde eeuw hanteerden zij hierbij in eerste instantie het kathedrale officie. In de laatste tien jaar van de elfde eeuw begonnen zij de liturgie naar hun eigen hand te zetten, te beginnen met een kleine kalender en een strikt Bijbels antifonarium en graduale. Om ons niet bekende redenen maakte men vermoedelijk in de eerste jaren van de twaalfde eeuw de overstap naar een monastiek officie, waarvoor men dus het antifonarium moest aanpassen. Hierbij is dus de strikte Bijbelse ordening van de responsoriën losgelaten. In 1109 werd Guigo prior en in de periode hierna ontstonden de resterende liturgische boeken, totdat Guigo in 1127 de *Consuetudines* presenteerde, waarin hij de liturgie beschreef zoals die toen vorm had. Hier is logischerwijs al lang en breed sprake van een geheel benedictijns officie. En dat officie wordt tot op de dag van vandaag ook zo bij de kartuizers gebeden.

Tot slot opvallend: de kartuizers zijn, tegenwoordig, vrijwel de enige monniken die al die responsoriën nog in hun geheel zingen. Dat zorgt er mede voor dat hun metten langer duren. In kloosters waar het officie überhaupt nog in het Latijn wordt gezongen, worden de teksten van die responsoriën meestal gewoon op enkele tonen gereciteerd.

4. De Mis

Ook wat betreft de Heilige Mis is de oorsprong van de kartuizer rite lang duister gebleven. En eigenlijk zijn we ook tegenwoordig nog steeds niet helemaal zeker hoe een en ander zich ontwikkeld heeft in de eerste decennia na het begin van de kartuizer orde.

We hebben zojuist gezien dat het kartuizer officie in eerste instantie bepaald werd door de achtergrond van Bruno en zijn compagnons. Je zou dus kunnen vermoeden dat ook de orde van de Mis wellicht beïnvloed werd door de Mis zoals die in de kathedraal van Reims gevierd werd. Dit blijkt echter niet het geval. Een tweede mogelijke invloed is die van het bisdom waar men in terecht kwam, dat van Lyon. Lange tijd is inderdaad gedacht dat dit het geval was. Maar nader onderzoek in de jaren tachtig heeft een heel andere kant opgewezen. Volgens Paul Tirot is de kartuizer Mis het meest verwant met de Mis zoals die bij twee kloosterordes gevierd werd, namelijk bij de kloosters van Cluny en die van de cisterciënzer orde. Nu is het inderdaad bekend dat Bruno goede vriendschappelijke contacten had met Petrus Venerabilis, de grote abt van Cluny. En diezelfde Petrus is dan ook altijd een groot bewonderaar van de kartuizer orde geweest. Desondanks is de link, liturgisch gesproken, verrassend: Cluny staat toch vooral bekend om liturgie met veel pracht en praal, terwijl de kartuizers bekend staan om hun soberheid. Laten we eens een blik werpen op de Mis zoals die bij de kartuizers gevierd werd.

In mijn vergelijking heb ik de kartuizer Mis voor het gemak vergeleken met de Tridentijnse Mis, omdat dat de vorm is die het meest invloedrijk is gebleven, tot aan de twintigste eeuw. Toen deze in 1570 werd gecodificeerd door paus Pius V, kregen gemeenschappen die konden aantonen dat hun liturgie ouder was dan vierhonderd jaar, toestemming om aan hun orde van de Mis vast te houden. En dat hebben de kartuizers dan ook gedaan. Ook in hun Mis is maar weinig veranderd tot aan de twintigste eeuw.

Stabiliteit en verandering in de kartuizerliturgie

De conventsmis bij de kartuizers blinkt uit in eenvoud, dit blijkt al uit de sobere assistentie van de celebrant: deze werd enkel bijgestaan door een diaken. Kartuizers kennen geen subdiakens of acolieten. Kaarsen en wierook werden slechts met mate gebruikt.

De soberheid komt verder naar voren in de priesterlijke gebeden. De beperking begint direct in de voetgebeden bij de opening van de Mis: bekende elementen zoals psalm 42 (Judica me) ontbreken. Ook in het vervolg van de voormis, startend met de introïtus, zijn de opmerkelijkste afwijkingen te vinden in de gebeden: de kartuizers kennen geen formule bij het kussen van het Evangelie en ook geen slotformule na de lezing uit het Evangelie.

In de offertoriumgebeden zijn ook allerlei afwijkende details te vinden. De positie van de handwassing is anders en de wierook wordt niet gezegend. Ook de hoeveelheid beschikbare priefaties is door de eeuwen heen klein gebleven. Een opvallend gebruik is dat het Sanctus diep gebogen wordt gezongen.

Het laatste deel van de kartuizer Mis, vanaf de communie, springt het meest in het oog: een groot aantal gebeden ontbreekt. Zelfs bij het communiceren van de priester en de monniken ontbreken de ons vertrouwde formules. “Corpus Domini nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam aeternum. Amen.” Deze woorden zouden tot aan de veertiende eeuw niet bij de kartuizers klinken. Deze stilte zet zich na de communie voort, als zowel de afsluitende gebeden, de slotzegen en het laatste Evangelie ontbreekt. De afsluiting van de kartuizer Mis wordt gevormd door het *Ite missa est*, gevolgd door twee stille gebeden van de priester (het *Placeat* en nog een *Pater noster*). Opmerkelijk, tenslotte, is de rol van het

Het confiteor en de absolutie in de liturgie van de kartuizers.

Agnus Dei. Het eerste Agnus klinkt namelijk op de gebruikelijke plaats, maar de tweede en derde klinken pas *na* de communie, vóór de gezongen communio.

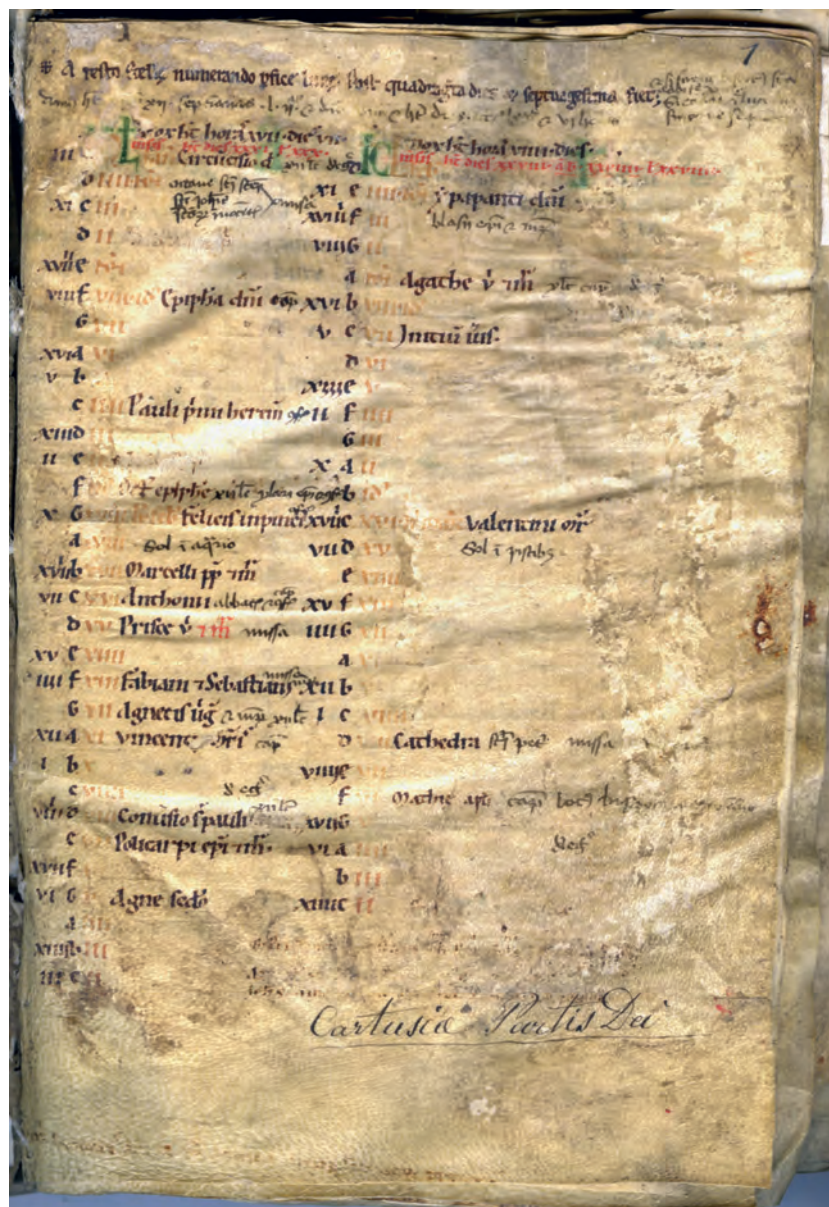
5. Verandering, stabiliteit en nieuwe feesten

Dat er vanaf het begin van de kartuizerorde een spanning tussen stabiliteit en verandering bestond, is misschien al te begrijpen vanuit het soort leven dat de kartuizers leiden. Als kluizenaars draait hun leven rond eenzaamheid, stilte en rust – elementen die bijna vanzelfsprekend moeilijk samen gaan met veel verandering. Ondanks het feit dat er natuurlijk in bijna duizend jaar kartuizergeschiedenis veranderingen zijn geweest, ging dat meestal nogal langzaam en niet van harte. Een aantal opmerkelijke veranderingen heb ik boven al genoemd (in de laatste alinea van paragraaf 2). Eén van die veranderingen draait om de kalender.

De vroegste kartuizer kalenders zijn te vinden in de archieven van de *Grande Chartreuse*, en worden gekenmerkt door een grote soberheid. (Rechts ziet u een pagina uit een van de oudst bekende kalenders van de kartuizers, van de vroeg twaalfde eeuw.) De heiligenkalenders van Cluny en van de cisterciënzers zijn zeker twee keer zo groot. Dit lijkt vooral te zijn veroorzaakt door een terughoudendheid in het vereren van lokale heiligen. Inhoudelijk is de kartuizer heiligenkalender vrij traditioneel van aard, hoewel de oorsprong ervan nogal onduidelijk is.

Ook de groei van de kartuizer heiligenkalender ging veel trager dan elders: tussen de dertiende en de veertiende eeuw kwamen er slechts veertien heiligen bij tegenover bijvoorbeeld zo'n vijfenveertig in Cluny. Belangrijke liturgische feesten die in de loop der eeuwen zijn toegevoegd aan de kartuizer agenda zijn Triniteitszondag, Transfiguratie, de Heilige Naam van Jezus, het Heilig Hart en de Onbevleete Ontvangenis.

Overigens waren de kartuizers ook niet scheutig met het opnemen van kartuizer-heiligen in de kalender. De stichter Bruno van Keulen werd bijvoorbeeld pas in 1515 in de kalender opgenomen! In de negentiende eeuw werden een reeks kartuizer heiligen toegevoegd, inclusief de beroemde Engelse kartuizermartelaren, die in 1887 heilig waren verklaard.

In eerste instantie had het klein houden van de kalender onder andere, zoals gezegd, als reden, dat men het aantal missen wilde beperken. Nieuwe heiligen in de kalender kregen dus meestal een lage rang, zodat ze alleen in het officie herdacht hoefden te worden. Later, toen er toch al een dagelijks Mis was, had men een andere manier om de impact van nieuwe heiligen klein te houden. Dit had te maken met een weerzin om nieuwe gezangen in de Mis op te nemen.

Alles hing samen met een voortdurende zorg dat de monniken hun cel niet te vaak uit hoefden. Het oefenen van gezangen, bijvoorbeeld, gebeurde na de noon op de dagen vóór zon- en feestdagen. Het was echter vanaf het allereerste begin duidelijk dat dit niet te veel aandacht moest krijgen. Guigo I, de auteur van de kartuizer *Consuetudines*, schreef aan het begin van de twaalfde eeuw: “De ernst van het eremitisch leven staat het niet toe veel tijd aan het oefenen van zingen te besteden. Volgens Hiëronymus heeft een monnik namelijk, voor zover hij een heremiet is, niet de taak van leraar, nog minder die van een zanger, maar die van een treurende.”

Nieuwe gezangen, daar zaten de kartuizers dus al van het begin af aan niet op te wachten. In de loop van de Middeleeuwen ontstonden er echter steeds meer nieuwe gezangen, juist voor nieuwe heiligen. De kartuizers namen deze gezangen maar weinig over. Om nieuwe gezangen te voorkomen, die ze weer zouden moeten instuderen, putte men meestal uit het commune, zelfs bij het feest van hun eigen Bruno van Keulen. Hoe werd een en ander nu concreet aangepakt?

6. Mariafeesten

De kartuizerorde heeft niet alleen een imago van terughoudendheid wat betreft verandering, maar ook van een streng gereguleerde orde. Er was een jaarlijks generaal kapittel waar onder anderen over de invoering van nieuwe feesten werd beslist. De besluiten van die kapitels werden dan een jaar later bevestigd en dan binnen de orde verspreid. Maar dan moest dat natuurlijk ook in alle liturgische boeken verwerkt worden. Uit onderzoek blijkt nu dat dit lang niet altijd even snel werd gedaan.

Stabiliteit en verandering in de kartuizerliturgie

Rechts staan twee bladzijden uit een graduale van een kartuizerklooster bij Luik. Op de linkerpagina, in de linkermarge, staat een toevoeging, voor het feest van de Compassie van Maria, destijds gevierd op de zaterdag na het octaaf van Pasen. De viering van dit feest werd door het generaal kapittel van de kartuizers toegestaan in 1477 en verplicht in 1486. Maar het handschrift dat u hier ziet, is geschreven in 1506 (aan het einde van het handschrift is het gedateerd door de scribent). Om een of andere reden had de hoofdschrijver van het graduale dit feest dus niet vermeld, *twintig jaar na haar invoering*, en moest het in de marge worden toegevoegd. Dit blijkt geen uitzondering te zijn. Dat kan een teken van slordigheid zijn, het kan echter ook een teken zijn van niet zo'n haast maken met veranderingen, zelfs als die vanuit het eigen kapittel werd opgelegd.

Maar ook het kartuizer generaal kapittel zelf maakte geen haast met het overnemen van nieuwe feesten, als die in West-Europa opkwamen – of vanuit Rome werden ingevoerd. Als voorbeeld neem ik de reeks Mariafeesten, die in de loop van de Middeleeuwen ontstonden. (Zie Tabel 3.) De vier oudste Mariafeesten zijn al genoemd in de kartuizer Consuetudines van Guigo, aan het begin van de twaalfde eeuw, enkele decennia na het begin van de orde. De feesten daaronder zijn in de loop van de middeleeuwen langzaam opgekomen en in twee gevallen officieel ingevoerd vanuit Rome. Maar u kunt zien dat de kartuizers bepaald niet snel waren in het volgen van de invoering van deze feesten.

Het feest van de Onbevleete Ontvangenis van Maria heeft een grillige geschiedenis. Het is vanuit het oosten in de elfde eeuw via Zuid-Italië in het westen terecht gekomen. Maar de acceptatie van het feest verliep niet

Tabel 3. Mariafeesten in de Kartuizerorde

Datum	Feest	Opkomst/invoering	Kartuizer invoering
2 dec	Maria Lichtmis	7e eeuw	Consuetudines
25 mrt	Maria Boodschap	7e eeuw: tweede helft	Consuetudines
15 aug	Tenhemelopneming	7e eeuw: vigilie 9e eeuw	Consuetudines
8 sep	Maria Geboorte	7e eeuw	Consuetudines
8 dec	Onbevleete Ontvangenis	7e eeuw; 11e eeuw	1333
2 jul	Maria-Visitatie	1389 (Urbanus VI)	1390/1411/1468
21 nov	Opdracht van Maria	1371 (Gregorius XI)	1470/1474
var	O.L.V. van Smarten	Begin 15e eeuw	1477/1486

zonder slag of stoot: Bernard van Clairvaux was fel tegen het feest en het zou kunnen dat de kartuizers aan zijn kant stonden. Prior Guigo was in elk geval goed bevriend met Bernard. Toch verspreidde het feest zich steeds sneller, onder meer door grote inzet van de franciscanen aan het begin van de veertiende eeuw. In 1333 voerden de kartuizers het feest uiteindelijk in hun kalender in.

De andere drie late Mariafeesten, Maria-Visitatie, de Opdracht van Maria en Onze Lieve Vrouw van Smarten, hebben niet zulke strijd opgeleverd als Onbevleete Ontvangenis, maar het is duidelijk te zien dat de kartuizers desondanks nogal langzaam waren in het invoeren van deze feesten. Maria-Visitatie, tijdens het

Westers Schisma in 1389 ingevoerd door paus Urbanus de Zesde, werd het snelst ingevoerd. In 1390 werd het verplicht ingevoerd in de kartuizerkloosters die aan de kant van Urbanus stonden, in 1411 werd de viering ervan toegestaan in de hele kartuizerorde; pas in 1468 werd de viering ervan verplicht. Het feest van de Opdracht van Maria werd al vóór dat van Visitatie ingevoerd, door Paus Gregorius de Elfde, maar pas aan het einde van de vijftiende eeuw door de kartuizers ingevoerd! En het feest van Onze Lieve Vrouw van Smarten, dat aan het begin van de vijftiende eeuw opkwam, werd aan het einde van die eeuw door de kartuizers ingevoerd.

De terughoudendheid waarmee de kartuizers nieuwe Mariafeesten invoerden was echter maar één aspect van hun voorzichtigheid wat betreft verandering. Veel van die nieuwe Mariafeesten brachten namelijk ook veel nieuwe gregoriaanse gezangen met zich. Soms was dat geheel nieuw gecomponeerd gregoriaans, soms waren het oude gezangen waar nieuwe teksten onder geplaatst werden. De kartuizers hebben deze nieuwe gezangen altijd genegeerd. Voor de eerste drie echt nieuwe Mariafeesten gebruikten ze gewoonweg dezelfde gezangen als voor Maria Geboorte, en voor O.L.V. van Smarten maakten ze een compilatie van traditionele, bekende gezangen.

7. Corpus Christi

Vergeleken met deze Mariafeesten levert het feest van Corpus Christi een zeer interessant geval. Dit was natuurlijk een feest rond hét centrale sacrament van de katholieke Kerk. Natuurlijk had ook dit feest een aanloop en waren er stemmen die een apart feest rond dit sacrament niet nodig vonden. Maar toen het eenmaal pauselijk werd bekrachtigd, in 1264 door Urbanus de Vierde en later in 1317 door Johannes de Tweeëntwintigste, konden de kartuizers een feest als dit natuurlijk moeilijk negeren. Het lijkt erop dat het feest in de jaren na 1317 vrij snel binnen de orde werd ingevoerd. Maar ook hier hadden de kartuizers te maken met nieuwe gezangen. Hoe gingen ze daar mee om?

In die veertiende eeuw zijn er diverse liturgieën, voor de Mis én voor het officie, samengesteld. De bekendste is die van Thomas van Aquino. Hij heeft niet alleen geschikte teksten uitgezocht voor de gezangen, maar ook enkele teksten zelf geschreven, waaronder uiteraard het bekende Pange lingua. Al deze teksten waren niet alleen, uiteraard, theologisch uiterst stevig onderbouwd, maar ook sterk Bijbels gefundeerd. De kartuizers hebben deze teksten dus vrijwel in hun geheel overgenomen. Maar de melodieën van deze gezangen voor Corpus Christi waren allemaal overgenomen van oudere gregoriaanse gezangen.

En hier kwam het probleem voor de kartuizers: de gezangen waar die melodieën vandaan kwamen, waren onbekend voor de kartuizers. Dat kon zijn omdat zij

H. Thomas van Aquino. Detail van een schilderij van Benozzo Gozzoli (ca. 1468 - 1484).

het feest van dat gezang niet vierden of omdat de tekst niet-Bijbels was. Nu werden ze door het gebruik van de melodieën voor Corpus Christi dus ineens met heel veel nieuwe muziek geconfronteerd.

Voor de gezangen voor de Mis was het probleem te overzien. Op het Alleluia na waren de melodieën afkomstig van gezangen die de kartuizers ook kenden. Het alleluia was echter gebaseerd op een melodie van een niet-Bijbels gezang, dat de kartuizers dus niet kenden. In dit geval namen ze het gezang desondanks over. De sequens negeerden de kartuizers omdat zij dit genre niet toelieten in de orde.

Voor de gezangen voor het officie was het probleem echter enorm: het grootste deel van de melodieën van de Corpus Christi-gezangen was nieuw voor de kartuizers. Zij namen een verrassend en arbeidsintensief besluit. Terwijl ze vasthielden aan de teksten die Thomas voor die gezangen had bedacht, werden vrijwel alle melodieën vervangen door melodieën die zij wél kenden. Dat vroeg dus om een enorme hoeveelheid redactie-werk. Er moesten melodieën gezocht worden die goed pasten op de teksten van Thomas van Aquino. Corpus Christi is zo

Stabiliteit en verandering in de kartuizerliturgie

een boeiend voorbeeld van hoeveel moeite de kartuizers deden, om al te veel veranderingen te voorkomen. Het lijkt er op dat ze met name probeerden te voorkomen dat ze allerlei nieuwe melodien moesten instuderen.

8. Kruisverheffing

We hebben nu gezien hoe de kartuizers omgingen met verandering in hun kalender. Met name nieuwe feesten die nieuw gregoriaans repertoire met zich brachten konden veel werk opleveren. Een groeiende kalender was moeilijk tegen te houden, maar de kartuizers deden hun best om het tempo laag te houden en het effect op hun leven minimaal.

Omdat wij vandaag het feest van Kruisverheffing vieren, ligt het voor de hand om te zien hoe de kartuizers met dit feest omgingen. Uiteraard ging het in dit geval niet om een nieuw ingevoerd feest, maar om een feest met een eerbiedwaardige geschiedenis. Het feest van Kruisverheffing is in de loop van de zevende eeuw in Rome terecht gekomen, vanuit het Oosten, waar het feest zijn oorsprong had in een aanbidding van het kruis. Vanuit Rome kwam het feest halverwege de achtste eeuw bij de Franken terecht. Overigens schreef Alcuinus, de beroemde raadgever van Karel de Grote, al een votiefmis voor het kruis.

De misgezangen voor Kruisverheffing zijn ontstaan door selectie; er zijn dus destijds geen gezangen speciaal voor het feest gecomponeerd. Wij hebben het vanmorgen gehoord en, neem ik aan, herkend: de introitus en het graduale zijn afkomstig van Witte Donderdag. De overige gezangen van Kruisverheffing hebben echter een andere oorsprong. De tekst van het offertorium, *Protege domine*, is niet-Bijbels en dit gezang is ook niet in de oudste westerse graduales te vinden. Voor de communio, *Per signum crucis*, geldt hetzelfde. Als alleluia zijn er door de eeuwen heen vele verschillende gezangen gebruikt.

De kartuizers hebben echter hun eigen keuze gemaakt voor dit feest, door namelijk vrijwel alle gezangen van Witte Donderdag te hernemen, met toevoeging van een betrekkelijk zeldzaam Alleluia, *Nos autem*, met dezelfde tekst als de introitus. Tot slot kiezen de kartuizers voor een andere communio, *Dominus virtutum*. In dit alles tonen de kartuizers zich uitermate eigenzinnig: deze keuzes vinden we in geen enkele andere traditie. Waarschijnlijk toont zich hier ook hun strengheid wat betreft het weglaten van niet-Bijbelse gezangen, dat zelfs gezangen van een feest als Kruisverheffing er aan moesten geloven.

Het traditionele wapen van de kartuizers, met de spreuk: "Terwijl de wereld draait, staat het Kruis."

Tabel 4. De tweede vespers voor Kruisverheffing

Ant. 1	O magnum pietatis	-	De versie van vanmiddag
Ant. 2	Tuam crucem	-	
Ant. 3	Adoramus te	-	
Magn	Super omnia	cf. Ps. 103:16	
Ant. 1	Ascendam in palmam	Hoogl. 7:8	Kartuizer versie
Ant. 2	Pone me	Hoogl. 8:6	
Ant. 3	Quasi cedrus	Sir. 24:17	
Ant. 4	Fac serpentem	Num. 21:8	
Magn	Si ego exaltatus	Joh 12:32-33	
Ant. 1	O magnum pietatis	-	Benedictijnse versie
Ant. 2	Salva nos: Christe	cf. Mt. 14:30.31	
Ant. 3	Ecce crucem	cf. Apok. 5:5	
Ant. 4	Nos autem	Gal. 6:14	
Magn	O crux splendor	-	

Kort wat betreft de tweede vespers voor Kruisverheffing, die wij vanmiddag gaan vieren. In Tabel 4 ziet u hoe ‘onze vespers’ zich verhouden tot die van de kartuizers en de benedictijnen. We zien wederom de kartuizers vasthouden aan gezangen op Bijbelse teksten, die ze bovendien wederom netjes geordend na elkaar plaatsen, op één gezang op tekst uit Numeri na. Het gevolg van hun eigenzinnigheid is dat deze antifonen op deze plaatsen in geen enkele andere traditie te vinden zijn.

9. Na het Tweede Vaticaans Concilie

In de twintigste eeuw hebben de kartuizers verrassend genoeg eerst zélf aanzetten genomen tot verandering, ook al waren die bescheiden. In 1932 verscheen al een nieuw kartuizer ordinarium en sinds de jaren vijftig werd er gewerkt aan een kritische heruitgave van de liturgische boeken. In 1959 verscheen het eerste resultaat, een hymnarium, maar met Vaticanum II in zicht werd de uitgave van het Graduale en het Antifonale uitgesteld.

Hierna was het een hele tijd stil. Waar in grote delen van West-Europa zowel het gregoriaans als de Latijnse liturgie in haar geheel opvallend snel terzijde werd geschoven, hadden de kartuizers bepaald geen haast om hun liturgie om te gooien. In het licht van al het voorgaande is dat niet verrassend. Pas vanaf het einde van de jaren zeventig begonnen de kartuizers nieuwe liturgische boeken uit te brengen. Bijna tien jaar na het concilie, op 25 mei 1975, werden de nieuwe statuten gepresenteerd; hierin is te vinden hoe de kartuizers de vernieuwingen wilden verwerken. Dit kreeg echter pas concreet gestalte in de jaren erna, toen de vernieuwde liturgische boeken werden gepubliceerd: in 1979 verscheen het Diurnale, in 1981 het Missale en in 1983 een Nocturnale – aan het lectionarium voor de metten wordt nog steeds gewerkt.

De receptie van de constitutie van de liturgie van Vaticanum II door de kartuizers is opmerkelijk. Zij hebben zich in principe geheel opengesteld voor de inhoud van de constitutie, in gehoorzaamheid aan het gezag van het Concilie. Zij voelden zich zelfs ook geïnspireerd om zich opnieuw te bezinnen op het wezen van het kartuizer leven en hun liturgische traditie. Déze traditie wilden zij dus ook net zo goed trouw blijven. Het lijkt er op dat de kartuizers deze precare situatie redelijk methodisch te lijf gingen. Ten eerste heeft men ingezien dat niet overal goed in te grijpen was: de gemeenschappelijke grote koorboeken moesten intact blijven, omdat iedereen van de orde hiermee zo vertrouwd was en is dat grote veranderingen te ingrijpend zouden zijn. Dit zorgde er voor dat er beperkt werd ingegrepen in gezamenlijk gezongen en/of gebeden teksten. De wisselende gezangen voor de Mis en het officie bleven dus hetzelfde.

Ten tweede zag men in dat deze keus directe gevolgen had voor wat er aan de lezingen veranderd kon worden.

“Waar in grote delen van West-Europa zowel het gregoriaans als de Latijnse liturgie in haar geheel opvallend snel terzijde werd geschoven, hadden de kartuizers bepaald geen haast om hun liturgie om te gooien.”

Stabiliteit en verandering in de kartuizerliturgie

Het uitgangspunt was dat de samenhang tussen de gezangen en de lezingen behouden moest worden. De Evangelie-lezingen bijvoorbeeld hangen zó sterk samen met het misproprium, dat de kartuizers ook daaraan wilden vasthouden. Men kon onmogelijk de nieuwe driejarige lezingencyclus van na Vaticanum II overnemen.

Hierop verder denkend heeft men de zondagse Evangelie-lezingen als uitgangspunt voor de hele week genomen, als rode draad voor de Mis als het officie. In de Mis werden de eerste lezingen geheel veranderd, om inhoudelijk aan te sluiten op het Evangelie. Zij konden uit zowel het Oude als het Nieuwe Testament komen. Ook de gebeden aan het einde van de dienst van het woord werden aangepast. Voor de doordeweekse missen werden ook geheel nieuwe lezingenreeksen samengesteld, wederom georiënteerd op het zondagse Evangelie.

Wat betreft het officie waren er vergelijkbare beperkingen. Met name de antifonen voor het Benedictus en Magnificat van zon- en feestdagen hangen sterk samen met de Evangelie-perikopen van die dagen. In het officie is er vooral bij de lezingen in de metten veel veranderd.

De hervormingen die de kartuizers naar aanleiding van Vaticanum II hebben doorgevoerd, hebben kortom vrijwel geheel betrekking gehad op de lezingen in de liturgie. Het gregoriaanse repertoire is volledig behouden gebleven, evenals de zondagse Evangelie-perikopen die hiermee zo hecht samenhangen.

Maar de grootste impact zou, net zoals in de rest van de Westerse wereld, veroorzaakt worden door de invoering

Stabiliteit in tijden van verandering: de kartuizers van Marienau houden vast aan het Latijn.

van de landstaal. De gregoriaanse gezangen bleven dan wel behouden, maar ook binnen de kartuizerorde ontstond discussie over de taal waarin met name de lezingen gelezen zouden moeten worden. Dat de meningen hierover uiteenliepen blijkt al uit het feit dat er meerdere kloosters zijn waar volledig aan het Latijn wordt vastgehouden (waaronder de Grande Chartreuse en het Duitse Marienau), terwijl er ook meerdere kloosters zijn waar de landstaal gebruikt werd (zoals in het Engelse Parkminster). En niet alleen voor de lezingen, maar zelfs voor de psalmen.

Toen ik enkele jaren geleden in het kartuizerklooster in Zuid-Engeland te gast was, liet de monnik die mij rondleidde de koorpsalters zien, waar bladzijden in waren gevoegd met de tekst in het Engels. Het was duidelijk dat de betreffende monnik hier, wat minzaam glimlachend, zo zijn eigen gedachten bij had...

Ook vandaag de dag zien we dus nog een houding die we eerder zijn tegengekomen. Er is duidelijk genoeg veranderd in bijna duizend jaar kartuizerliturgie, maar het lijkt er op dat de veranderingen zelden van harte werden doorgevoerd. En bovendien altijd op een heel eigen, unieke wijze en in een heel eigen tempo.

(Periodiek) Schenken aan de Vereniging voor Latijnse Liturgie

De Vereniging voor Latijnse Liturgie maakt zich sterk voor het behoud van de Latijnse liturgie. Zij doet dit omdat Latijn de universele taal van de Kerk is en vanwege de grote culturele waarde ervan. Maar ook omdat de Latijnse liturgie een eigen spiritualiteit heeft die gelovigen inspireert en hun geloofsleven versterkt. De Vereniging voor Latijnse Liturgie zet zich in voor de gewone (Novus ordo) en voor de buitengewone (Tridentijnse) vorm van de Romeinse ritus.

Vindt u dit ook belangrijk? Steun de Vereniging voor Latijnse Liturgie dan door middel van een periodieke gift. U kunt periodieke giften doen met een overeenkomst van schenking aan een algemeen nut beogende instelling. U hoeft de gift sinds 1 januari 2014 niet meer vast te leggen in een notariële akte om voor aftrek in aanmerking te komen. Het bedrag is niet aan een minimum gebonden.

Voor de giftenaftrek geldt er dus geen drempel en geen maximum zoals bij 'gewone' giften.

Wat zijn de voorwaarden voor aftrek van periodieke giften?

- u heeft de schenking (gift) vastgelegd in een overeenkomst (dit kan natuurlijk altijd nog bij een notaris, maar het hoeft niet meer);
- u doet de schenking in de vorm van vaste en gelijkmatige periodieke uitkeringen die uiterlijk eindigen bij overlijden van de schenker;
- u doet deze schenkingen minimaal vijf jaar achter elkaar;
- er staat geen tegenprestatie tegenover de schenking;
- het goede doel waaraan u schenkt is aangemerkt als Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI);
- u doet jaarlijks een aangifte inkomstenbelasting en geeft uw schenking op als periodieke gift.

Stel nu uw eigen schenkingsovereenkomst op! Het formulier hiervoor kunt u downloaden van de website van de Belastingdienst (www.belastingdienst.nl). Geen internet? Geen probleem! Het secretariaat van de Vereniging voor Latijnse Liturgie helpt u graag: Schout Backstraat 118, 5037 MZ Tilburg, tel.: 06-23650045, e-mail: secretariaat@latijnseliturgie.nl.

Periodieke giften zijn mede belangrijk om de continuïteit te waarborgen. Zo kan de Vereniging voor Latijnse Liturgie zich sterk blijven maken voor het behoud van de Latijnse Liturgie. Denk aan de vele boeken die zijn uitgegeven zoals een missaal voor zondagen en een voor weekdays, een leerboek voor Kerkliturgie, het Martyrologium, een vertaling van het boek 'De geest van de Liturgie'. Drie keer per jaar wordt er een full colour *Bulletin* uitgegeven. Er worden ook vormingsdagen georganiseerd voor priesters. Enige jaren geleden is er een CD opgenomen met de belangrijkste misgezangen van de Novus Ordo.

Het bestuur van de Vereniging voor Latijnse Liturgie is dankbaar voor iedere gift die gedaan wordt om de activiteiten die ondernomen worden – nu maar ook in de toekomst – mogelijk te maken.

‘De oude liturgie maakt genade zichtbaar in het alledaagse leven’

Interview met John de Zwart, pr. | Tekst: drs. R.M. Schimmel

John de Zwart is parochievicaris in de Friese parochie Heilige Christoffel, bisdom Groningen-Leeuwarden. De 46-jarige priester heeft een bijzondere weg afgelegd naar de Latijnse liturgie, die hij in zijn parochiewerk integreert. Wij spraken E.H. De Zwart in Pelgrimshuis Casa Nova in Heilig Landstichting, waar hij een tijd verbleef en elke dinsdag de Heilige Mis in de buitengewone vorm viert.

Via de orgelbank de Kerk in

“Ik ben op de weg van het katholieke geloof gekomen via het orgelspel. Dat leerde ik als kind op de streekmuziekschool. Ik was vijftien toen ik vanuit de parochie, door de zusters die daar min of meer de zaak runden, ben gevraagd om organist te worden. Via de orgelbank ben ik de katholieke Kerk ingerold. In 1991 ben ik, bijna op mijn achttiende, katholiek geworden door middel van vormsel en eerste communie.

“Ik deed toen nog een opleiding commerciële economie. Tijdens die studie dacht ik al: eigenlijk zie ik mijzelf daar niet in werken. Ik dacht: zal ik mijn leven niet in de richting van het priesterschap moeten bewegen?” Na gesprekken met priesters en zusters hakte De Zwart de knoop door. Na het behalen van zijn diploma – “dat was een voorwaarde van mijn ouders” – ging hij naar het seminarie: het Ariënskonvikt in Utrecht. Daar was destijds amper aandacht voor Latijnse liturgie. “Zelfs colleges Latijn werden bijzonder weinig gegeven. Ik heb na mijn eerste jaar extra Latijnse lessen gevraagd, omdat het zo weinig was.”

Zijn eerste echte aanraking met de Latijnse liturgie kwam na zijn priesterwijding, toen De Zwart werd benoemd tot kapelaan in Leeuwarden. “In die tijd was er nog een schola gregorianum in Leeuwarden. Dat was één keer in de maand, dan was er een Latijnse Mis. In de lijn van de muziek, het gregoriaans, is mijn interesse ontstaan voor de Latijnse liturgie. De

schoonheid van het gregoriaans heeft voor mij een heel belangrijke rol gespeeld. Het gregoriaans brengt een geest met zich mee en maakt die zichtbaar in de kerk. Je kunt zien wat de muziek bewerkt. Dat heeft mij altijd zeer geraakt.”

Toevallig een Tridentijnse Mis
Op Leeuwarden volgde Drenthe,
waar De Zwart pastoor werd. Een
parochie waar Latijnse liturgie en
gregoriaanse gezangen minder voor
de hand lagen. “Maar met name in
een van de vier parochies was een
herenkoor met goed niveau, die
zongen graag Latijn. Zo nu en dan
hoorde ik het toch.”

Toch kwam De Zwart in Drenthe
wederom in contact met Latijnse
liturgie, maar dan met de
Tridentijnse. Gelovigen die dikwijls
in zijn kerk kwamen, hadden tijdens
de Mars voor het Leven in Den
Haag min of meer toevallig een
Tridentijnse Mis meegemaakt. “Die
kwamen bij mij terug met van: dit
hebben we meegemaakt. Hoe zit dat
in elkaar? Zodoende is het balletje
gaan rollen.”

“Ik wist natuurlijk van horen
zeggen dat de Tridentijnse liturgie
er geweest was. Ik had de publicatie
van *Summorum pontificum* zeker niet gemist. Ik heb het
echter niet direct aangepakt om de oude Mis te leren.
Dat heeft een tijdje geduurd. Toen hebben we een
uitstapje gemaakt naar de Agneskerk in Amsterdam, om
eens kennis te maken met pater Knudsen. Ik heb van
hem cursus gehad. We zaten ver van elkaar en hadden
beiden parochies, zo gemakkelijk is dat niet. Maar de
Petrusbroederschap heeft op YouTube drie instructies
daarover. De Mis in drie stukken. Waarin het helemaal
beetje bij beetje wordt uitgelegd. Dan kun je zien en
tegelijk horen wat de bedoeling is, hoe gaat het, waarom
gaat het zo.”

“Je komt vanuit de novus ordo in de Tridentijnse Mis,
bij mij heeft het wel een jaar geduurd voordat je een
beetje los komt van het idee: nu moet ik draaien, nu
moet ik buigen, nu moet ik knielen. Dat je meer bezig
bent met de rubrieken dan dat je echt aan het bidden
en celebreren bent. Toen dat punt eenmaal voorbij
was heb ik wel gemerkt dat de liturgie van de oude Mis
echt door de tijd gerijpt is. Die is daardoor ook logisch,
vanzelfsprekend, natuurlijk. Die is niet ontworpen, zoals
de novus ordo. Het is organisch gegroeid.”

Verschillen

Een groot verschil tussen de gewone en de buitengewone
vorm vindt De Zwart de rol van de priester. “De
oude liturgie heeft het mij duidelijker laten zien wat
de functie is van het priesterschap. De priester heeft
een eigenstandige, onderscheidende functie. In de
Tridentijnse Mis draagt, kort door de bocht gezegd, de

De Sint-Odulphus in Bakhuizen, een
van de kerken waar parochievicaris
De Zwart verantwoordelijk is. Bron
afbeelding: dechristoffel.nl.

priester de Mis op en woont de rest
slechts bij. In de novus ordo is het echt
anders, de eerste rubrieken zeggen al:
Als de gemeenschap bijeengekomen is,
dan begint de priester, als voorzitter van
de vierende gemeenschap. Dat is een
heel andere positie.”

“Wat de nieuwe ritus amper heeft,
zijn referenties van de priester aan
het Allerheiligst Sacrament. Bij de
consecratie wordt maar twee keer
geknield. De oude ritus laat in die zin
veel meer bewust zien dat je je bewust
bent van de realis praesentia. Van
zulke dingen heeft paus Benedictus
XVI gezegd: die mogen overgenomen
worden naar de nieuwe Mis. Zolang
het niet botst met de rubrieken.
Bijvoorbeeld ook de altaarkus voordat
je zegt “Laat ons bidden”. Zulke
dingen heb ik opgenomen als ik de
nieuwe Mis vier. Een omgekeerde
verrijking ligt lastiger maar is mogelijk.
“De nieuwe liturgie is ontworpen
op de tekentafel. Wat misschien
verrijkend zou kunnen zijn, is de

dienst van het woord. In de oude Mis zou die een rijke
schat kunnen vormen. In de nieuwe Mis heb je twee
lezingen doordeweeks en drie in het weekend. Er is
een grotere cyclus.”

Meer goede grond voor het geloof

Sinds enkele maanden is De Zwart parochievicaris in
Zuidwest-Friesland, een grote landelijke parochie. Daar
krijgt hij de ruimte om de Mis ook in de buitengewone
vorm te vieren. “Ik ben er nu over aan het nadenken
over hoe dat vorm te geven. Vanaf advent wil ik met
de Tridentijnse liturgie beginnen in de parochie, op
regelmatige basis. Dat zal wel op een zondagmiddag
zijn, ik weet het nog niet precies. Zodat er voor de
gelovigen de mogelijkheid is om een Tridentijnse Mis
bij te wonen. Zodat het voor mensen van heinde en
verre mogelijk is om erbij te zijn. Ik woon nu in Joure,
dat is een knooppunt van allerlei snelwegen. De kerk is
makkelijk bereikbaar. Je kunt goed parkeren, er is een
goed parochiehuis. Dat biedt mogelijkheden.”

“Het is, gezien de situatie waarin we nu als Nederlandse
Kerk zitten, en ook met het oog op de toekomst, zo dat
we een reizende Kerk worden. Je moet bijna een auto
hebben, anders kun je niet katholiek zijn. De vervulling
is daardoor ook wel sterker denk ik. Dat biedt meer
goede grond voor het geloof. Het geloof raakt sterker
geworteld. Het spreekt andere mensen aan. Ze denken:
deze mensen hebben er iets voor over, putten er kracht
uit. De eucharistische genade wordt zichtbaar in het
leven en werken van iedere dag.”

Liturgische kalender

2019-2020

Volgens de gewone vorm van de Romeinse ritus
De lezingen zijn dit jaar uit de A-cyclus

zo. 01 december	1ste zondag van de Advent
zo. 08 december	2de zondag van de Advent
ma. 09 december	Onbevleete Ontvangenis van de Heilige Maagd Maria
zo. 15 december	3de zondag van de Advent
zo. 22 december	4de zondag van de Advent
wo. 25 december	Kerstmis*
do. 26 december	H. Stefanus
zo. 29 december	H. Familie, Jezus, Maria en Jozef
wo. 01 januari 2020	Heilige Maria, Moeder van God*
zo. 05 januari	Openbaring des Heren
zo. 12 januari	Doop van de Heer
ma. 13 januari	1ste week door het jaar
zo. 19 januari	2de zondag door het jaar
zo. 26 januari	Zondag van het Woord van God
ma. 27 januari	3de week door het jaar
zo. 02 februari	Opdracht van de Heer
ma. 03 februari	4de week door het jaar
zo. 09 februari	5de zondag door het jaar
zo. 16 februari	6de zondag door het jaar
zo. 23 februari	7de zondag door het jaar
wo. 26 februari	Aswoensdag
zo. 01 maart	1ste zondag van de Veertigdagentijd
zo. 08 maart	2de zondag van de Veertigdagentijd
zo. 15 maart	3de zondag van de Veertigdagentijd
do. 19 maart	H. Jozef
zo. 22 maart	4de zondag van de Veertigdagentijd
wo. 25 maart	Aankondiging van de Heer
zo. 29 maart	5de zondag van de Veertigdagentijd
zo. 05 april	Palm- of Passiezondag
do. 09 april	Witte Donderdag
vr. 10 april	Goede Vrijdag
za. 11 april	Stille Zaterdag
zo. 12 april	Paaszondag
ma. 13 april	Paasmaandag
zo. 19 april	2de zondag van Pasen of zondag van de goddelijke Barmhartigheid
zo. 26 april	3de zondag van Pasen
zo. 03 mei	4de zondag van Pasen
zo. 10 mei	5de zondag van Pasen
zo. 17 mei	6de zondag van Pasen
do. 21 mei	Hemelvaart van de Heer*
zo. 24 mei	7de zondag van Pasen

zo. 31 mei	Pinksteren
ma. 01 juni	9de week door het jaar
do. 04 juni	Onze Heer Jezus Christus, eeuwige Hogepriester
zo. 07 juni	H. Drie-eenheid
ma. 08 juni	10de week door het jaar
zo. 14 juni	Sacramentsdag
ma. 15 juni	11de week door het jaar
vr. 19 juni	Heilig Hart van Jezus
zo. 21 juni	12de zondag door het jaar
wo. 24 juni	Geboorte van H. Johannes de Doper
zo. 28 juni	13de zondag door het jaar
ma. 29 juni	HH. Petrus en Paulus, apostelen
zo. 05 juli	14de zondag door het jaar
zo. 12 juli	15de zondag door het jaar
zo. 19 juli	16de zondag door het jaar
zo. 26 juli	17de zondag door het jaar
zo. 02 augustus	18de zondag door het jaar
do. 06 augustus	Gedaanteverandering van de Heer
zo. 09 augustus	19de zondag door het jaar
za. 15 augustus	Maria Tenhemelopneming*
zo. 16 augustus	20ste zondag door het jaar
zo. 23 augustus	21ste zondag door het jaar
zo. 30 augustus	22ste zondag door het jaar
zo. 06 september	23ste zondag door het jaar
zo. 13 september	24ste zondag door het jaar
ma. 14 september	Kruisverheffing
zo. 20 september	25ste zondag door het jaar
zo. 27 september	26ste zondag door het jaar
zo. 04 oktober	27ste zondag door het jaar
zo. 11 oktober	28ste zondag door het jaar
zo. 18 oktober	29ste zondag door het jaar
zo. 25 oktober	30ste zondag door het jaar
zo. 01 november	Allerheiligen
ma. 02 november	Allerzielen
di. 03 november	31ste week door het jaar
za. 07 november	H. Willibrord
zo. 08 november	32ste zondag door het jaar
ma. 09 november	Kerkwijding Basiliek van St. Jan van Lateranen
zo. 15 november	33ste zondag door het jaar
zo. 22 november	Christus, Koning van het heelal
ma. 23 november	34ste week door het jaar

* = verplichte feestdagen voor de Nederlandse Kerkprovincie | Op de *cursief gedrukte* weekdagen begint de desbetreffende week door het jaar, waar op de voorafgaande zondag een (hoog)feest wordt gevierd.

Liturgische kalender

2019-2020

Volgens de 'buitengewone' vorm van de Romeinse ritus

zo. 01 december	1ste zondag van de Advent
zo. 08 december	Onbevleete Ontvangenis van Maria
zo. 15 december	3de zondag van de Advent
zo. 22 december	4de zondag van de Advent
wo. 25 december	Kerstmis*
do. 26 december	H. Stefanus
zo. 29 december	Zondag onder het octaaf van Kerstmis
wo. 01 januari 2020	Octaafdag van Christus' Geboorte
zo. 05 januari	De Allerheiligste Naam van Jezus
ma. 06 januari	Openbaring des Heren
zo. 12 januari	H. Familie
zo. 19 januari	2de zondag na de Openbaring des Heren
zo. 26 januari	3de zondag na de Openbaring des Heren
zo. 02 februari	Maria Lichtmis
zo. 09 februari	Zondag Septuagesima
zo. 16 februari	Zondag Sexagesima
zo. 23 februari	Zondag Quinquagesima
wo. 26 februari	Aswoensdag
zo. 01 maart	1ste zondag van de Vasten
zo. 08 maart	2de zondag van de Vasten
zo. 15 maart	3de zondag van de Vasten
do. 19 maart	H. Jozef
zo. 22 maart	4de zondag van de Vasten
wo. 25 maart	Aankondiging van de Heilige Maagd Maria
zo. 29 maart	Passiezondag
zo. 05 april	Palmzondag
do. 09 april	Witte Donderdag
vr. 10 april	Goede Vrijdag
za. 11 april	Stille Zaterdag
zo. 12 april	Paaszondag
ma. 13 april	Paasmaandag
zo. 19 april	Beloken Pasen
zo. 26 april	2de zondag na Pasen
vr. 01 mei	H. Jozef, de arbeider
zo. 03 mei	3de zondag na Pasen
zo. 10 mei	4de zondag na Pasen
zo. 17 mei	5de zondag na Pasen

do. 21 mei	Hemelvaart van de Heer*
zo. 24 mei	Zondag na Hemelvaart
zo. 31 mei	Pinksteren
zo. 07 juni	Drievuldigheidszondag
do. 11 juni	Sacramentsdag
zo. 14 juni	2de zondag na Pinksteren
vr. 19 juni	H. Hart van Jezus
zo. 21 juni	3de zondag na Pinksteren
wo. 24 juni	H. Johannes de Doper
zo. 28 juni	4de zondag na Pinksteren
ma. 29 juni	HH. Petrus en Paulus
wo. 01 juli	Kostbaar Bloed van Onze Heer
zo. 05 juli	5de zondag na Pinksteren
zo. 12 juli	6de zondag na Pinksteren
zo. 19 juli	7de zondag na Pinksteren
zo. 26 juli	8ste zondag na Pinksteren
zo. 02 augustus	9de zondag na Pinksteren
do. 06 augustus	Gedaanteverandering van de Heer
zo. 09 augustus	10de zondag na Pinksteren
za. 15 augustus	Maria Tenhemelopneming*
zo. 16 augustus	11de zondag na Pinksteren
zo. 23 augustus	12de zondag na Pinksteren
zo. 30 augustus	13de zondag na Pinksteren
zo. 06 september	14de zondag na Pinksteren
zo. 13 september	15de zondag na Pinksteren
ma. 14 september	Kruisverheffing
zo. 20 september	16de zondag na Pinksteren
zo. 27 september	17de zondag na Pinksteren
di. 29 september	Wijding (van de basiliek) van de Aartsengel Michaël
zo. 04 oktober	18de zondag na Pinksteren
zo. 11 oktober	19de zondag na Pinksteren
zo. 18 oktober	20ste zondag na Pinksteren
zo. 25 oktober	Christus Koning
zo. 01 november	Allerheiligen*
ma. 02 november	Allerzielen
za. 07 november	H. Willibrord
zo. 08 november	23ste zondag na Pinksteren
ma. 09 november	Wijding (van de aartsbasiliek) van de Allerheiligste Verlosser
zo. 15 november	24ste zondag na Pinksteren
zo. 22 november	Laatste zondag na Pinksteren

* = verplichte feestdagen voor de Nederlandse
Kerkprovincie

Benedictus XVI over de geest van de liturgie (deel 2)

Tekst: drs. K.P.Th. Wiecherink

Deze tweede aflevering over paus Benedictus XVI – die bij voorkeur Joseph Ratzinger als *nom de plume* bleef gebruiken – beginnen we met zijn interpretatie van het eerste gebod, tweede aanhef: “Gij zult geen godenbeelden maken, geen afbeelding van enig wezen boven in de hemel, beneden op de aarde of in de wateren onder de aarde.” Als uitzondering hierop gold de dekplaat van de ark van het verbond, waar op bevel van de Heer aan het einde twee gouden cherubs moesten worden aangebracht. Deze waren dan ook juist bedoeld om de aanwezigheid van God af te dekken en te verbergen. Er is tevens een verband tussen de dekplaat en Christus, naar Wie deze vooruitwijst en in Wie God – als de Verrezene – Zijn gezicht heeft getoond en vrijgegeven. Ratzinger geeft aan dat deze nieuwe betekenis van de boodschap op de dekplaat (de weergave van de opstanding) het wezenlijke van de ontwikkeling van Oude tot Nieuwe Testament markeert.

De strenge interpretatie van het verbod om ‘beelden te snijden’ vinden we in de islam en in het jodendom van na de derde of vierde eeuw. Opvallend is dat het jodendom daarvoor veel ruimdenkender stond ten opzichte van afbeeldingen. Deze werden in de synagoge gebruikt om het geloof aanschouwelijk te maken. De vroege christenen namen dit over, zoals we in de catacomben kunnen zien. Deze beelden geven niet zozeer de geschiedenis weer, maar “met de voorbijge geschiedenis is Christus in Zijn sacramenten onderweg door de tijden.” Hetgeen wil zeggen dat de gebeurtenissen de tijd overschrijden en in het sacrament onder ons zijn, hier en nu.¹ De liturgische tegenwoordigheid draagt bovendien de eschatologische hoop in zich mee. Genoemde afbeeldingen zijn vaak een weergave van de verrijzenis en leren ons van daaruit – en dus ook vanuit het eeuwig leven – naar

Joseph kardinaal Ratzinger, later paus Benedictus XVI

de geschiedenis te kijken. Dikwijls wordt Christus als herder afgebeeld om aldus de heilsgeschiedenis samen te vatten: God komt in de wereld, wordt mens en zoekt het verloren schaap om dat huiswaarts te voeren. Op wonderbaarlijke wijze zijn ons daarnaast twee afbeeldingen van Christus overgeleverd die klaarblijkelijk niet door mensenhand vervaardigd zijn, waaronder de bekende lijkwade van Turijn. Het voorheen verborgen gezicht is daarop daadwerkelijk te zien, waardoor Jezus’ belofte vervuld is: “Wie Mij ziet, ziet de Vader” (Joh. 14,9).

Het risico van dit soort van afbeeldingen is ook duidelijk. De beeltenis kan het sacrament als het ware ‘passeren’ en leiden tot een

soort van aanbidding. Vandaar dat er aan het begin van de jaartelling de tegenbeweging van het iconoclisme ontstond, die alle beelden wilde verbannen. Dit is later weer gematigd, maar wat blijft staan is het volgende: het gaat niet om het uiterlijke, maar om datgene wat niet aan onze zintuigen verschijnt, maar door de zintuigen heen zichtbaar wordt. Vergelijk het met de Emmaüsgangers, die wel iemand zagen, maar pas zagen om Wie het ging toen hun ogen als het ware geopend werden. Zoals het ook gaat bij een icoon, die iets verbeeldt wat achter het materiële ligt. En zo is het met het geloof: dit blijft achterwege wanneer we er niet in slagen om te ‘zien’ wat er zich achter het meetbare en weegbare bevindt. Het tweede concilie van Nicea heeft dan ook terecht het iconoclisme veroordeeld, omdat incarnatie allereerst betekent dat de onzichtbare God in de ruimte van het zichtbare binnentreedt, opdat wij, die aan de materie gebonden zijn, Hem kunnen herkennen.

De bedoeling is echter dat we niet in het materiële blijven steken, maar dat we met Hem meegaan naar de wereld van Zijn dimensies. Wanneer we de Geest niet

Christus Pantocrator in de kathedraal van Cefalù, Italië.

‘achter’ de zintuigen kunnen waarnemen, komen we terecht in een soort negatieve theologie: God staat buiten het denken en daarom zijn alle uitingen over Hem en alle godsbeelden om het even. Dat lijkt heel deemoedig, maar het is feitelijk hoogmoedig om Hem op deze wijze het zwijgen op te leggen en uit de geschiedenis te bannen. Zoals de Byzantijnse mysticus Gregorius van Palamas (rond 1300) zegt: God is de geheel Andere, maar Hij is machtig genoeg om zich te tonen.

Sacrale kunst

In de beschouwing van beeltenissen is aan het einde van de Gotiek iets veranderd onder de opkomende invloed van de filosofie van Aristoteles. Plato ziet het materiële als afspiegeling van de ideeën: tijdloze oerbeelden die alleen geestelijk waarneembaar zijn. Bij Aristoteles staat het ding op zichzelf en heeft een geestelijke en een materiële component. Dat leidt ertoe dat het beeld een meer historische en vertellende betekenis krijgt en minder wordt beschouwd als een afspiegeling van het mysterie. Afbeeldingen van de Pantocrator, de wereldheerser die ons tot het heil zal leiden, worden afgelost door die van de man van smarten. De mens kan zich nu meer met de lijdende Christus identificeren, terwijl in de mensgeworden God de mysterieuze boodschap van de verrijzenis bewaard blijft. Achter het realistische beeld blijft het hart van God zichtbaar.

Na de Gotiek komt de Renaissance, die religieus gezien tot een zekere oppervlakkigheid leidt. De mens wil immers vooral in het nu leven. De Barok is daar dan weer een reactie op: enerzijds didactisch, anderzijds verdiepend. Sinds de Verlichting komt de godsdienst in

een soort intellectueel getto terecht. Dit leidde onder meer tot een nieuwe beeldenstorm.

Hoe moet dit nu verder gaan, vraagt Ratzinger zich af. We beleven thans niet alleen een crisis in de sacrale kunst, maar een crisis in de kunst *tout court*, die op haar beurt weer een symptoom van de crisis van het menszijn is.² De materiële beheersing van de wereld lijkt haar hoogtepunt te hebben bereikt, maar we blijven zitten met de open vraag hoe we moeten leven en sterven en of ons bestaan zin heeft. Vanuit dit relativisme wordt kunst lege creativiteit, die de geest van de Schepper niet meer waarneemt. We komen met de (sacrale) kunst alleen verder gaan wanneer we inspiratie opdoen in de heilsgeschiedenis. Het gaat daarbij niet om de losse plaatjes, maar om de eenheid van Gods handelen. Daarom sluit deze kunst aan bij de sacramenten, in het bijzonder bij de doop en de eucharistie. Het beeld dient de liturgie. Uit bidden en zien ontstaan beelden, die dienen aan te sluiten bij het meebidden en ‘meezien’ met het geloof van de Kerk. Deze Kerkelijke dimensie is wezenlijk voor de sacrale kunst. Iedere willekeur is haar vreemd. Zij is gebaseerd op het gemeenschappelijk geloof en spreekt vanuit en tot het gelovige hart. De inspiratie hiertoe moet ze ontvangen; ze kan niet door geld of commissies worden teweeggebracht.

Liturgische muziek

Muziek is van belang voor de Bijbelse religie; dat blijkt alleen al uit het feit dat woorden als zingen en gezang tot de meest gebruikte in de Bijbel behoren. Dat culmineert in de Apokalyps 15,3, waarin het lied van

Benedictus XVI over de geest van de liturgie (deel 2)

Mozes en het lied van het Lam worden gezongen: “Groot en wonderbaar zijn Uw daden, Heer...” Bijzonder is ook het boek der psalmen, waarin de muziek zelf niet is vastgelegd, maar dat wel een beeld geeft van de rijke instrumentatie en de verschillende wijzen van zingen. Zijn spanwijdte biedt het hele scala aan ervaringen die zich tot gebed en gezang voor God hebben gevormd: klacht, ja zelfs aanklacht, vrees, hoop, vertrouwen, dankbaarheid, vreugde. Kortom het hele leven, zoals zich dat ontvouwt in dialoog met de Heer.

De psalmen worden voor een belangrijk deel aan David toegeschreven. Maar – zegt Ratzinger – in de Heilige Geest bidt David met Christus, Davids zoon en Gods Zoon. David wordt zo tot de mond van Christus en zo spreken wij in de psalmen door Christus tot de Vader in de Heilige Geest. Het aspect liefde in de liederen van de Bijbel is steeds aanwezig, maar vaak op een ietwat versluisde wijze. De verschillende weergaven van de thema’s huwelijk en bruidegom geven echter aan dat de geestelijke versmelting tussen God en mens een zekere overeenkomst vertoont met de vereniging van man en vrouw in het huwelijk.³

Ratzinger – die, zoals bekend, zelf muzikaal is – besteedt de nodige aandacht aan de ontwikkeling van de kerkmuziek door de eeuwen heen. Hij constateert dat, net als de beeldende kunst, de muziek onderhavig is aan secularisatie. Wanneer we in de kerk Bach of Mozart horen is het mysterie van de oneindige schoonheid aanwezig. Dit laat ons Gods tegenwoordigheid meer ervaren dan dat door menige preek mogelijk is. Maar reeds in het virtuoze in de muziek, de ijdelheid van het kunnen, voltrekt zich de verandering.

Tegenwoordig kennen we een vrij strikte scheiding tussen klassieke en popmuziek. Klassiek is in een

Bisschoppen tijdens het Tweede Vaticaans Concilie.

specialistisch en elitair getto gemanoeuvreerd. De popmuziek heeft zich daarvan losgemaakt, heeft niets meer met het volk in traditionele zin te maken, maar wordt industrieel geproduceerd en kan als de cultus van het banale worden aangemerkt. Daarnaast is rock de uitdrukking van elementaire hartstochten, een tegencultuur van de extase van het doorbreken van grenzen door middel van ritme, lawaai en lichteffecten. Wat is daartegen te doen? Net als bij de beeldende kunst helpen theoretische recepten hier niet. Maar het helpt wel wanneer liturgische muziek zich weer op het Woord baseert en wanneer in plaats van de extase de ‘nuchtere dronkenschap’ van de Heilige Geest in ons werkt. Deze nuchterheid behoedt ons voor het irrationele en mateloze. Al ons zingen is meezingen en meebidden met de grote liturgie die de hele schepping omspant, in plaats van ons te laten meevoeren door het subjectieve. De pythagoreeërs gingen er al vanuit dat

de mathematische structurering van het heelal identiek is aan het wezen van het schone: schoonheid ontstaat door zinvolle innerlijke ordening.

Ontwikkeling van de ritus

Door de eeuwen heen heeft de mens gezocht naar vormen om God te vereren. Orthodoxie betekent: de juiste vorm om God te verheerlijken en de juiste vorm van aanbidding. Het gaat hier dus niet over theorieën over God, maar om de juiste manier Hem te ontmoeten. Dit noemen we ritus. Ritus drukt zich uit in liturgie, maar ook in de manier waarop we theologie bedrijven, in de vorm van ons geestelijk leven en in de wijze waarop het Kerkelijk leven canoniek is geformeerd. De bronnen van de christelijke riten zijn afkomstig van verschillende locaties: in het bijzonder Rome, Alexandrië, Antiochië en later ook Byzantium. Naast de Romeinse ritus ontstonden de gallicaanse (Frankrijk) en de mozarabische (Spanje) ritus. Het streven naar eenheid binnen althans de Romeinse ritus vond zijn hoogtepunt in Vaticanum II. Maar – zegt Ratzinger – dit uniformeringsproces is in zijn tegendeel omgeslagen door de verregaande

ontbinding van de ritus door de ‘creativiteit’ van de parochies. Het is daarom belangrijk om naar de wortels terug te keren: de apostolische oorsprong van het christendom. Waarbij wederzijdse bevruchting vanuit de grote deeltradities niet uitgesloten hoeft te worden. Daarnaast zal de ritus zich blijven ontwikkelen. Het is echter van belang dat dit op een natuurlijke, organische manier zijn beslag krijgt en dat dit niet berust op een eigenmachtig ‘maken’. Bij de verdere vormgeving van de liturgie speelt de autoriteit van de paus een belangrijke rol. Zijn volmacht is echter niet onbeperkt, “zij staat in dienst van de heilige overlevering.”

Die overlevering zou door de Reformatie anders zijn opgenomen wanneer deze niet had plaatsgevonden in een tijd die weinig begrip voor liturgie had. De liturgische traditie is aan Luther voorbijgegaan. *Sola scriptura* is een onvruchtbaar uitgangspunt dat er uiteindelijk toe leidt “liturgie uit de ‘Schrift alleen’ te willen construeren en bij zulke reconstructies de Schrift met de heersende exegetische meningen te identificeren en geloof met mening te verwisselen.” God heeft door mensen

gesproken en het bijbelse woord wordt pas vol in het antwoord van de Kerk dat wij overlevering noemen.

Participatio actiosa

Wanneer Vaticanum II het heeft over *participatio actiosa*, de actieve deelname van de gelovigen aan de liturgie, dan kunnen we ons afvragen waaruit die actieve deelname dan bestaat. In de overgeleverde bronnen wordt daarbij verwezen naar de canon. De canon kan worden opgevat als een redevoering (de oorspronkelijke betekenis van oratio) die zich tot God richt, maar ook van God zelf afkomstig is en door Hem mogelijk wordt gemaakt. De canon is echter meer dan een redevoering; hij is actio, handeling, in de hoogste zin van het woord.⁴ Want hier

De consecratie van de wijn. Afbeelding uit een handleiding voor paters van de H. Geest, uitgegeven te Rhenen in 1951.

treedt de mens, de priester, terug en maakt plaats voor de *actio divina*, het handelen van God. Wanneer de priester spreekt: *hoc est enim Corpus meum; hic est enim Calix Sanguinis mei*, dan ‘leent’ hij als het ware zijn stem aan de Heer. Hij spreekt niet meer vanuit zichzelf, maar krachtens het sacrament dat hij heeft ontvangen. Het nieuwe en bijzondere van de christelijke liturgie, zegt Ratzinger, is dat Hij zelf handelt en het wezenlijke doet: Hij kondigt de

nieuwe hemel en aarde aan en maakt Zichzelf voor ons toegankelijk. En wij kunnen erom bidden Zijn offer tot het onze te mogen maken en zo waarlijk het lichaam van Christus te worden. En aldus wordt het verschil tussen de actio van Christus en die van ons opgeheven. God handelt en wij worden in Zijn handelen meegetrokken. Al het andere – allerlei uiterlijke activiteiten – is secundair en moet plaats maken voor Gods actio.

Dit is alles geestelijk, maar hoe staat het met de stoffelijke, lichamelijke kant? God schenkt zichzelf materieel in de gedaanten van brood en wijn en daarom spreekt de Logos ons ook materieel aan in de lijfelijke existentie van ons dagelijks leven. Wij van onze kant moeten ons lichaam door oefening gereed maken voor de verrijzenis. Een ander woord voor oefenen, trainen is ascese en het doel van deze training ligt niet in de onthouding zelf, maar in het doen groeien van de liefde voor de ander.

Kruisteken en gebedshouding

Het elementaire gebaar van het christelijke gebed is het kruisteken. Het kruis is het teken van het lijden, maar

Benedictus XVI over de geest van de liturgie (deel 2)

evenzeer van de opstanding. Het vormt een belijdenis van het geloof: wanneer wij een kruis slaan, stellen we ons onder de bescherming ervan. Door het doopsel worden wij één met Christus in dood en verrijzenis (Rom. 6,3vv). Wij bekruisen onszelf om de macht van de zegen van Christus te ervaren. Wij geven anderen een kruisje wanneer we ze zegen toewensen. Ratzinger heeft dierbare herinneringen aan de wijze waarop zijn ouders hun kinderen bekruisten wanneer ze voor langere tijd van huis gingen.

Vervolgens behandelt Ratzinger de verschillende houdingen die men bij de liturgie kan aannemen. Met betrekking tot het knielen geeft hij aan dat bepaalde kringen dit tegenwoordig trachten te ontmoedigen. Er is echter alle reden om deemoedig te knielen, aangezien Christus ons door Zijn eigen deemoed van kwade krachten als geld- en zelfzucht heeft bevrijd. Het is een Bijbels fenomeen dat in het Nieuwe Testament 59 keer voorkomt. Naast het knielen kennen we de prostatio, het zich voorover op de grond leggen, herinnerend aan Jozua die zich voor de Heer ter aarde werpt. Maar ook bij Jezus vinden we dit, o.a. in Mt. 22,39. Het betekent onderwerping aan de wil van God, die overigens niet in strijd hoeft te zijn met onze eigen wil. Maar alleen daarin wordt onze wil de ware wil die ons vrij maakt. In de liturgie verschijnt de prostatio als teken van ontroering op Goede Vrijdag en als blijk van onderwerping bij de hogere wijdingen. Ratzinger werd bij zijn bisschopswijding overvallen door een sterk gevoel van onbekwaamheid toen hij zo ter aarde lag. En hij stelt: wie leert geloven, leert ook knielen en een geloof dat het knielen niet meer kent, is van binnen ziek. Het is daarom belangrijk om dit opnieuw te leren.

Staan als gebedshouding is vooral verbonden met de Paastijd. Het concilie van Nicea schreef voor dat christenen in deze tijd niet knielen, maar staan. Staan is de houding van de overwinnaar en met Pasen vieten we Christus' overwinning op de dood. In het staan weten we ons verenigd met Christus. Daarnaast staan we uit eerbied wanneer we naar het evangelie luisteren en het credo uitspreken. Zitten is de luisterhouding en is derhalve passend bij de lezingen en de preek.

De dans is geen uitdrukkingsvorm van de christelijke liturgie. Deze past niet bij het offerkarakter. Wanneer dansen wordt aangewend om de liturgie 'attractief' te maken en ontaardt in optredens die dan uiteraard ook tot applaus leiden, is dat een teken dat men het wezen van de liturgie geheel is kwijtgeraakt en heeft vervangen door een soort van religieus bedoeld entertainment. Op de markt van vrijetijdsbesteding is dit soort van vermaak evenwel niet concurrerend. Liturgie kan alleen mensen aantrekken wanneer zij niet naar zichzelf kijkt, maar naar God. Het begrip inculturatie wordt vaak misbruikt voor het willekeurig verwisselen van uiterlijke vormen. Inculturatie heeft echter veeleer van doen met een cultuur die wordt gekenmerkt door saamhorigheid, zorg voor minderbedeelde, lijdende en stervende mensen. De volksvroomheid speelt daarin een belangrijke rol. Zij is de humus die voor de liturgie onmisbaar is om te kunnen gedijen en wordt vaak ten onrechte veracht. Wel moet zij soms gezuiverd worden van oneffenheden. De eenheid van de ritus schenkt ons de ervaring van de communio, waarbij verschillen in de *couleur locale* goed kunnen passen.

De orantehouding is de oudste vorm van christelijk gebed en staat al op de muren van de catacomben weergegeven. Zij herinnert ons aan de uitgespreide handen van Christus aan het kruis. De latere gebedsvorm met gevouwen handen stamt wellicht uit het leenstelsel, waarbij de leenman bij de ontvangst van het leen zijn gevouwen handen in de handen van de leenheer legde als uitdrukking van trouw en vertrouwen. We kennen dit gebaar nog bij de priesterwijding. Ook de buiging behoort tot de liturgie en maakt deel uit van de Romeinse canon.⁵ Zij benadrukt de humilitas als christelijke deugd. Bij de Grieken werd deemoed geassocieerd met knechtschap en bij de moderne mens lijkt dit ook weer het geval te zijn. Zich buigen voor God is echter nooit achterhaald, omdat het overeenkomt met de waarheid van ons bestaan.

De ontmoeting met de Heer

De menselijke stem speelt een belangrijke rol in de liturgie. We denken daarbij aan het gebed van de priester, de verkondiging en het zingen. Na Vaticanum II kreeg het volk een grotere rol in de respons van

de acclamatie. Dit werd voorheen aan de acolieten overgelaten. Maar ook het zwijgen hoort bij de liturgie. Het gaat daarbij om bezinningspauzes, waaronder de stilte na de communie. Dit is het moment bij uitstek voor een innerlijke dialoog met de Heer, die Zich zojuist aan ons geschonken heeft. Helaas ontbreekt het daar te vaak aan. Na langdurig heen- en weergeloop bij de communiegang bestaat de neiging om daarna vaart achter de liturgie te zetten, waarmee een kostbaar moment verloren gaat. Men doet in het algemeen zijn best om stilte zoveel mogelijk te vermijden.⁶ Ook de vredeswens leidt tot onrust in de Mis en kan volgens Ratzinger beter aan het begin van de dienst van de Tafel plaatsvinden. De omschakeling naar het Lam Gods is daarna groot. Wanneer men in een ogenblik van stilte zijn ogen op het Lam kan richten, kan dat een tijd van gezegend zwijgen zijn. En ook: wie ooit de kerk verenigd in het stil gebed van de canon heeft meegemaakt, heeft ervaren wat werkelijk geladen zwijgen is: een luid en indringend roepen tot God.

Het liturgisch gewaad van de priester maakt duidelijk dat hij hier niet als privépersoon staat, maar in de plaats van Christus. Het is verbonden met de wezenlijke verandering van de mens. “Ikzelf leef niet meer, Christus is het die leeft in mij.” (Gal. 2,20) De theologie van de kazuil wordt zo een theologie van het lichaam, als symbool van ons eeuwige lichaam. Het liturgisch kleed loopt daarop vooruit: Trekt Christus aan – wordt nu al één met Hem, wordt nu reeds ledematen van Zijn lichaam. De materie maakt deel uit van de Mis. We denken daarbij aan de verschillende tekens en symbolen: het vuur in de Paasnacht, de verschillende liturgische voorwerpen, de dwaal op het altaar, etc. Nog belangrijker zijn de sacramenten, heilige handelingen die tot Christus zelf terug te voeren zijn. Sacramenten zijn de elementen die de unieke geschiedenis van God in Jezus Christus verbinden met de mens. Christus komt in een menselijke gestalte tot ons en maakt ons tot Zijn broeders en zusters. En zo erkennen wij: Het is de Heer!

Eindnoten

- 1 Zie ook de bespreking van Gods eeuwigheid in relatie tot ruimte en tijd in de vorige aflevering.
- 2 In *De toekomst van het geloof* ziet Ratzinger een duidelijke parallel tussen de Verlichting en het modernisme: het al te simpele rationalisme, het zich afkeren van de geschiedenis, het pleiten voor de volkstaal in de liturgie etc..
- 3 Hierop heeft de heilige Johannes Paulus II zijn leer van de theologie van het lichaam gebaseerd.
- 4 In het Latijn betekent actio naast verrichting, handeling, ook dankbetuiging en voordracht, zodat dit begrip een brede lading van de canon dekt.
- 5 Het *Supplices* van het eerste hooggebed.
- 6 Cf. *De kracht van de stilte* van kardinaal Robert Sarah.

“De orantehouding is de oudste vorm van christelijk gebed en staat al op de muren van de catacomben weergegeven. Zij herinnert ons aan de uitgespreide handen van Christus aan het kruis.”

Verslag studiedag

Vlaamse werkgroep

Tekst: dr. Pierre François, pr.

De afgelopen studiedag van onze Vlaamse Werkgroep voor Hedendaagse Latijnse Liturgie, met medewerking van Pro Petri Sede afdeling Antwerpen, op zaterdag 14 september 2019 heeft mgr. Hans van den Hende mogen ontvangen als celebrant van de pontificale Mis en als spreker. De bisschop van Rotterdam celebreerde om 11 uur de Heilige Mis in het barokke hoogkoor van de Sint-Jacobskerk, de Antwerpse collegiale kerk waar de resten van Peter Paul Rubens liggen. De Mis werd volgens de gewone vorm gecelebreerd in het Latijn en *ad orientem*.

Het koor dat het gregoriaanse proprium zong, de al bekende *Voces capituli*, bezit de vaardigheid om dergelijke Latijnse missen te begeleiden in Sint-Jacob en ondersteunde ook het volk bij het zingen van de dialogen uit het ordinarium tussen de celebrant en de gelovigen. De hoofdcelebrant aarzelde niet om de oraties en de pefatie van de pontificale liturgie in zuiver gregoriaans te zingen.

Twee formules werden aangeboden voor de aansluitende maaltijd: een warm driegangenmenu in de parochiezaal, dat de voorkeur genoot van de senioren en een goedkopere broodmaaltijd met een kommetje soep voor onder meer de jongeren, in de nabij gelegen school van de Dames van het Christelijk Onderwijs.

Rond 14.30 uur werden alle deelnemers verwacht in het hoogkoor van de kerk, waar het Allerheiligst Sacrament ondertussen was verwijderd, om te luisteren naar de conferentie van mgr. Van den Hende over het thema “Eucharistie, bron en hoogtepunt, aanzet tot gebed en missie” naar aanleiding van het 50-jarig bestaan van de Novus Ordo Missæ. In de vragen die volgden legde de bisschop de nadruk op de centrale rol van Christus, God en mens, in de sacramenten, voor het heil van de mensen. De dag werd afgesloten met de plechtige gregoriaanse tweede vespers van het feest van de Kruisverheffing. Die werden opgeluisterd door het Chorale Sancti Jacobi, onder leiding van Dirk Baeten.

Verenigingsnieuws

Retraite voor de Vereniging, met E.H. Bodar

Na de positieve reacties op de jubileumretraite van de Vereniging in 2017 is er opnieuw een retraite georganiseerd voor leden van de Vereniging, voor zowel heren als dames. Deze retraite vindt in 2020 plaats van donderdag 30 april (14.30 uur) tot en met zaterdag 2 mei (13.00 uur). De locatie is het retraitehuis Ludgerirast van de benedictijner abdij Gerleve nabij Billerbeck in Duitsland, zo'n 60 km over de grens bij Enschede (www.abtei-gerleve.de/nl/retraitehuis-ludgerirast/). De retraite zal geleid worden door de E.H. Antoine Bodar.

Meer informatie over het programma en de inhoud van de retraite volgen. Mocht u willen deelnemen, dan kunt u alvast een plekje reserveren. De aanmelding start later. Er zijn 20 plaatsen beschikbaar. Kosten bedragen ongeveer € 140,-. Dit is voor twee nachten, een eenpersoonskamer en inclusief alle maaltijden. Een plek reserveren kan door een mailbericht te sturen naar s.harperink@home.nl. Voor vragen kunt u ook via dit mailadres contact zoeken of bellen naar 06-29202341.

Regionale impulsdag over de spiritualiteit van het gregoriaans

Op zaterdag 15 februari 2020 organiseert de Vereniging voor de tweede keer een regionale impulsdag, een inspirerende dag met workshops die aan de Latijnse liturgie in uw eigen omgeving een impuls kan geven. We komen samen in het Friese Sint Nicolaasga, waar u meer komt te weten over de spiritualiteit van het gregoriaans.

De twee workshopleiders nemen u mee naar de geest achter de gregoriaanse zang. Wilko Brouwers (1957), koordirigent, componist en muziekpedagoog, neemt de melodie als uitgangspunt. Tijdens deze workshop onderzoeken we de relatie tussen woord en toon in het gregoriaans en de omgang daarmee in de uitvoering van het gregoriaans. Brouwers was oprichter van de Gregoriaanse Kring in Utrecht en 's-Hertogenbosch.

Steven van Roode (1976) gaat in zijn workshop uit van de teksten van de gezangen. De geestelijke lezing van de tekst oefent hij met u aan de hand van twee toegankelijke methodes. Op die manier komen we de liturgische betekenis van de Bijbelteksten op het spoor en ontdekken we ook hoe de oude schriftwoorden ons eigen leven kunnen verrijken. Dhr. Van Roode is bestuurslid van de Vereniging en lid van de Schola Cathedralis Bredanae.

Tussen de middag zingen we het kerkelijk middaggebed, de sext, samen met de Schola Cantorum Campensis o.l.v. Ditty van den Berg-Krijger.

Programma

10.00-10.30 inleiding op de dag door Steven van Roode
10.30-12.00 workshops ronde 1
12.00-12.20 Ad sextam met Schola Cantorum Campensis
12.20-13.00 lunch (zelf meenemen)
13.00-14.30 workshops ronde 2
14.30-15.00 plenaire afsluiting

Locatie

Zalencentrum Sint Nyk, Baron van Hardenbroekstraat 3, 8521 JP Sint Nicolaasga
Middaggebed: H. Nicolaaskerk, Kerkstraat 12, 8521 JZ Sint Nicolaasga

Opgave en kosten

De impulsdag is bedoeld voor iedereen die geïnteresseerd is in de spiritualiteit van het gregoriaans. Deelname kost € 7,50,- (voor leden € 5,-), op de dag zelf te voldoen. Aanmelden voor de dag kan via: activiteiten@latijnseliturgie.nl

Adressen

Dagelijks bestuur

Voorzitter: mr. J.L.W.M. Zuiddwijk, Postbus 39,
9540 AA Vlagtwedde, 0597-434252
Vicevoorzitter: C. Mennen, pr., De Klok 24, 5251 DN
Vlijmen, 073-8515406
Secretaris: vacant
Penningmeester: drs. J.J.P.M. van Velthoven, pr.,
Walstraat 4, 5431 ED Terneuzen, 0115-602627,
penningmeester@latijnseliturgie.nl
Lid: drs. H.M.G. Kretzers, Bartholomeusstraat 15,
6121 JH Born, 046-4856437

Algemeen bestuur

mr. D.W.M. Boerboom, Goudplevier 23,
3831 GP Leusden, 033-7539385
mw. H. Bos-Boerefijn, heleenbos.vvll@gmail.com
dr. P.A.J. François, pr., Bosmanslei 16, B-2018
Antwerpen, 0032 474 719131
drs. S. Harperink, Voortsweg 7,
7523 CB Enschede, 06-29202341
drs. J.F. van Heijningen, Joh. Wagenaarkade 84 II,
3533 TM Utrecht, 030-2960889
L.J.A.J. Looman, Eikelkamp 16,
8162 ZJ Epe, 0578-616629
dhr. S.M. van Roode B.Ed., stevenvanroode@gmail.com

Erevoorzitter

A.F.M. de la Porte

Erelid

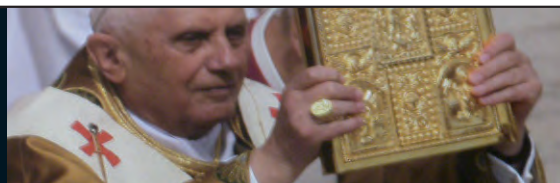
A.G.L. Dols, diaken

Contactpersonen

Friesland: p.a. mr. F.P.M. Slijkerman,
Ridderspoorweg 40, 9753 GK Haren (Gr.),
050-5346041
Gelderland - Apeldoorn: L.J.A.J. Looman, Eikelkamp
16, 8162 ZJ Epe, 0578-616629
Gelderland - Arnhem: H.W. van der Ven,
Doorwerthlaan 1, 6825 EW, 026-3610749
Groningen: vacature
Limburg: mevr. M.F.Th. de Gou, Klaasvelderweg 63,
6295 AH Lemiers, 043-3065516
Noord-Holland - Amsterdam: drs. R.C.A. Polet, diaken,
Cornelis Schuytstraat 32-II, 1071 JJ, 020-3343785
Noord-Holland - Haarlem: W.A. Heppe, Beemsterstraat
8 V, 2131 ZB Hoofddorp, 023-5620191
diocesaan 's-Hertogenbosch: mevr. drs. M.H. Stoelinga-
Kruse, Berg en Dalseweg 85 A, 6522 BC Nijmegen,
024-3222372
Overijssel - Twente: drs. S. Harperink, Voortsweg 7,
7523 CB Enschede, 06-29202341
Overijssel - Zwolle: A.F.M. ter Bekke, Cypressenlaan 9,
8024 XP Zwolle, 038-4537803
Zeeland: mevr. M. van Peer-Dubois, Oostsingel 132,
4461 KG Goes, 0113-215942
Zuid-Holland - 's-Gravenhage: vacature
Zuid-Holland - Leiden: drs. V.Ch. Ravensloot,
Juffermansstraat 78, 2341 JL Oegstgeest
Vlaanderen: dr. P.A.J. François, pr.,
Bosmanslei 16, B-2018 Antwerpen,
0032 474 719131

**Bezoek ook onze webwinkel op
www.latijnseliturgie.nl**

De geest van de liturgie € 24,95

Romeins Martyrologium
www.latijnseliturgie.nl

Colofon

Bulletin

Vereniging voor Latijnse Liturgie
Verschijnt 3x per jaar
ISSN 0166-0551 nr. 132

Uitgever

Vereniging voor Latijnse Liturgie
Schout Backstraat 118
5037 MZ Tilburg
KvK: 40478138
e-mail: vereniging@latijnseliturgie.nl
website: www.latijnseliturgie.nl

Bulletincommissie

drs. R.L. Enthoven, drs. R.M. Schimmel (eindredactie en vormgeving), drs. J.F. van Heijningen, drs. K.P.Th. Wiecherink, mr. J.L.W.M. Zuidwijk

Ledenadministratie

Secretariaat Vereniging voor Latijnse Liturgie
Schout Backstraat 118
5037 MZ Tilburg
tel.: 06-23650045
e-mail: secretariaat@latijnseliturgie.nl

Lidmaatschap

Lidmaatschappen kunnen ieder moment ingaan. Opzegging dient schriftelijk te geschieden, uiterlijk 2 maanden voor afloop van de abonnementsperiode. Lidmaatschapsgeld dient vooruit te worden betaald (u ontvangt hiervoor een factuur). Lidmaatschapspreizen per jaar: Lidmaatschap inclusief abonnement op het Bulletin (3 nummers) € 15,-, Steunlidmaatschap € 7,50,-

Bankrelatie

IBAN: NL 71 INGB 0000792105
BIC: INGBNL2A

t.n.v. Vereniging voor Latijnse Liturgie, Alphen aan den Rijn (Nederland)

Basisontwerp vormgeving

Marijke Kamsma, Bliksemzwart (Utrecht)

Coverfoto

Cornelis de Baellieur (1607 - 1671), De geboorte van Christus

© 2019 Vereniging voor Latijnse Liturgie

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of overgenomen in enige vorm of op enigerlei wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Uitgever en auteurs verklaren dat dit blad op zorgvuldige wijze en naar beste weten is samengesteld, evenwel kunnen uitgever en auteurs op geen enkele wijze instaan voor de juistheid en/of volledigheid van de informatie. Uitgever en auteurs aanvaarden dan ook geen enkele aansprakelijkheid voor schade, van welke aard dan ook, die het gevolg is van handelingen en/of beslissingen die gebaseerd zijn op bedoelde informatie.

Webwinkel Latijnse Liturgie
www.latijnseliturgie.nl